

Το δικαίωμα σε δημόσια δίκη κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, η τακτική διαδικασία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων μετά τον ν. 5221/2025 και ο νόμος του *Hume*

Ιωάννης Π. Μαντζουράνης
Επίκουρος καθηγητής Νομικής Σχολής ΔΠΘ

I. Εισαγωγή

Η τακτική διαδικασία ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων προσέλαβε με το ν. 4335/2015 έγγραφο, καταρχήν, χαρακτήρα, ο οποίος διατηρείται και μετά την τροποποίηση του Κώδικα Πολιτικής Διαδικασίας (ΚΠολΔ) με τον ν. 5221/2025. Πράγματι, η συζήτηση της υπόθεσης εξακολουθεί να είναι κατά κανόνα «τυπική», υπό την έννοια ότι διεξάγεται αποκλειστικά με βάση το υλικό που κατατέθηκε με τις προτάσεις των διαδίκων, ακόμη και αν οι δικηγόροι τους δεν παρίστανται στο ακροατήριο (ΚΠολΔ 237 § 6 εδ. α' και β'). Λόγω δε του τυπικού χαρακτήρα της η συζήτηση αυτή δεν λαμβάνει κατ' ανάγκη χώρα σε κάποια δικαστική αίθουσα, αλλά ως τόπος διεξαγωγής της μπορεί με πράξη του προϊσταμένου του αρμόδιου Πρωτοδικείου να ορίζεται το γραφείο του δικαστή ή του προέδρου του Πολυμελούς Πρωτοδικείου (ΚΠολΔ 237 § 6 εδ. γ'). Εφόσον πάντως ο δικαστής του μονομελούς πρωτοδικείου ή ο εισηγητής του πολυμελούς πρωτοδικείου, στον οποίο έχει χρεωθεί η υπόθεση, διαπιστώσει από τη μελέτη των προτάσεων ότι για την πληρέστερη διάγνωση της διαφοράς απαιτείται η εξέταση μαρτύρων ή διαδίκων, δύναται εντός τριάντα ημερών από τη χρέωση να προβεί σε έκδοση σχετικής διάταξης (ΚΠολΔ 237 § 3 εδ. β'), οπότε και αντί της τυπικής συζήτησης λαμβάνει χώρα «ουσιαστική» συζήτηση στο ακροατήριο (ΚΠολΔ 237 § 5). Υπό τις ίδιες μάλιστα προϋποθέσεις το δικαστήριο μπορεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις να διατάξει τη διεξαγωγή εμμέτρου απόδειξης και εξέτασης διαδίκων ακόμη και μετά την τυπική συζήτηση της υπόθεσης (ΚΠολΔ 237 § 8). Σύμφωνα, ωστόσο, με την άποψη που υποστήριξε ο γράφων προ δεκαετίας με εισήγησή του στο 42ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Δικονομολόγων, μια τυπική απλώς συζήτηση δυσχερώς θα μπορούσε να εκληφθεί ως δημόσια συνεδρίαση κατά την έννοια των άρθρων 93 § 2 του Συντάγματος (Συντ.) και 6 § 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), ενώ και η λειτουργική υποκατάσταση των μαρτύρων από ένορκες βεβαιώσεις βρίσκεται σε σχέση έντασης με το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην απόδειξη (άρθρ. 20 § 1 Συντ.). Για τους λόγους αυτούς η εισήγηση – στηριζόμενη προεχόντως στη νομολογία του Στρασβούργου – κατέληγε στην διατύπωση της εξής ερμηνευτικής πρότασης: «Πρέπει ... να γίνει δεκτό στη βάση μίας σύμφωνης με το άρθρα 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ και 20, παρ. 1 Συντ. ερμηνείας του άρθρου 237 ΚΠολΔ ότι το δικαστήριο υποχρεούται καταρχήν να διατάξει τη διεξαγωγή «ουσιαστικής» συζήτησης και εμμέτρου απόδειξης στο ακροατήριο, εφόσον τούτο ζητηθεί από κάποιον διάδικο. Αιτιολογημένη

απόρριψη της σχετικής αίτησης δεν αποκλείεται, τυχόν απορριπτική κρίση του δικαστηρίου δεν επιτρέπεται όμως να εμπεριέχει αυθαίρετη προεκτίμηση αποδείξεων και πρέπει να στηρίζεται σε «εξαιρετικές περιστάσεις» που κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ δικαιολογούν τον περιορισμό του δικαιώματος σε δημόσια και προφορική ακρόαση¹. Η πρόταση αυτή προσέκρουσε στις αντιρρήσεις μιας μερίδας της θεωρίας, ενώ δεν φαίνεται να έχει ασκήσει επίδραση στη νομολογία: Τα πολιτικά δικαστήρια κάνουν εξαιρετικά ισχνή χρήση της δυνατότητάς τους να διατάσσουν την εξέταση μαρτύρων και διαδίκων στο ακροατήριο², έχει δε κριθεί ότι η διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης εναπόκειται στην κυριαρχική κρίση του δικαστηρίου και, συνεπώς, η αναιτιολόγητη απόρριψη των αιτημάτων για εμμέρτυρη εξέταση, που τυχόν υποβάλλονται από τους διαδίκους, δεν ιδρύει λόγο εφέσεως ή αναιρέσεως³. Τούτων δεδομένων και με αφορμή την πρόσφατη θέσπιση του ν. 5221/2025, η προκείμενη μελέτη, που αφιερώνεται στην ομότιμη καθηγήτρια Ευγενία Σαχπεκίδου, επιχειρεί να αναλύσει εκ νέου τη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με το δικαίωμα σε δημόσια δίκη, προκειμένου να αντικρούσει τις κυριότερες αντιρρήσεις, που έχουν διατυπωθεί κατά των θέσεων του γράφοντος, αλλά και να καταστήσει σαφείς τους βαθύτερους λόγους, για τους οποίους οι θέσεις αυτές εκλαμβάνονται ενίοτε ως υπερβολικά τολμηρές. Η *τιμώμενη καθηγήτρια* έχει ασχοληθεί επανειλημμένα με τις υπερνομοθετικές εγγυήσεις της δίκαιης δίκης και την επίδρασή τους στο αστικό δικονομικό δίκαιο, ώστε να παρίσταται δικαιολογημένη η ελπίδα ότι οι αναπτύξεις που ακολουθούν θα κινήσουν το επιστημονικό ενδιαφέρον της⁴.

II. Το δικαίωμα σε δημόσια δίκη κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ

1. *To ratione materiae* πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ

Το άρθρο 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα σε δημόσια δίκη ορίζοντας: «Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή... δημοσία... υπό... δικαστηρίου..., το οποίον θα αποφασίση... είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως... Η απόφασις δέον να εκδοθή δημοσία, η είσοδος όμως εις την αίθουσαν των συνεδριάσεων δύναται να απαγορευθή εις τον τύπον και το κοινόν καθ' όλην ή μέρος της διάρκειας της δίκης προς το συμφέρον της ηθικής, της δημοσίας τάξεως ή της εθνικής ασφαλείας εν δημοκρατική κοινωνία, όταν τούτο ενδείκνυται υπό των συμφερόντων των ανηλίκων ή της ιδιωτικής ζωής των διαδίκων, ή εν τω κρινομένω υπό

*

¹ Μαντζουράνης Ι., «Η νέα τακτική διαδικασία υπό το πρίσμα των θεμελιωδών αρχών της πολιτικής δίκης – Ιδίως η απόδειξη των ισχυρισμών», στο Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων/Δικηγορικός Σύλλογος Καρδίτσας, Η νέα τακτική διαδικασία υπό το πρίσμα των θεμελιωδών αρχών της πολιτικής δίκης, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, σ. 294 επ.

² Μακρίδου Κ., «Προτάσεις αλλαγής του άρθρου 237 ΚΠολΔ», ΝοΒ 10/2019, σ. 2100· Τσαντίνης Σ., «Το άρθρο 237 ΚΠολΔ στην πράξη, ιδιαίτερα του Πρωτοδικείου Αθηνών», ΝοΒ 10/2019, σ. 2095.

³ ΑΠ 1575/2023, ΤΝΠ Qualex· ΜΕΦΑΘ 507/2021, ΤΝΠ Qualex.

⁴ Σαχπεκίδου Ε., «Επίδραση της νομολογίας του ΔΕΚ στη διαμόρφωση των θεμελιωδών δικονομικών αρχών», στο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης, Η πολιτική δίκη υπό το φως της νομολογίας του ΔΕΚ και του ΕΔΔΑ, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σ. 23 επ· η ίδια, «Δίκαιη δίκη και ευρωπαϊκό δίκαιο», Εισήγηση στο 2^ο Ετήσιο Συνέδριο Νομικής Σχολής ΑΠΘ, 08-09.04.2016.

του Δικαστηρίου ως απολύτως αναγκαίου μέτρου, όταν υπό ειδικάς συνθήκας η δημοσιότητα θα ηδύνατο να παραβιάσει τα συμφέροντα της δικαιοσύνης». Οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή της διάταξης ερμηνεύονται αυτόνομα από το ΕΔΔΑ⁵ και – στο μέτρο που ενδιαφέρουν την πολιτική δίκη – μπορούν να συνοψισθούν ως εξής: *Πρώτον*, απαιτείται η δικαστική άσκηση κάποιου ουσιαστικού δικαιώματος, η ύπαρξη του οποίου μπορεί να θεωρηθεί υποστηρίξιμη με βάση το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο (*at least on arguable grounds... recognised under domestic law*)⁶. Απαραίτητη είναι, *δεύτερον*, η ύπαρξη μεταξύ των διαδίκων κάποιας σοβαρής, όχι εικονικής διαφοράς (*genuine dispute of a serious nature*), η οποία είναι δυνατόν να ανάγεται στην ύπαρξη, στο περιεχόμενο ή στους τρόπους ασκήσεως του επικαλούμενου δικαιώματος, μπορεί δε κατά τη φύση της να είναι πραγματική ή και νομική⁷. Η *τρίτη* κατά σειρά προϋπόθεση αφορά στην ικανότητα της απόφασης να επιδράσει κατά τρόπο άμεσο και καθοριστικό (*directly decisive*) στο επίδικο δικαίωμα. Με βάση το κριτήριο αυτό το ΕΔΔΑ έχει λ.χ. κρίνει ότι οι εγγυήσεις της δίκαιης δίκης δεν ισχύουν, όταν με την αγωγή του ο ενάγων δεν επιδιώκει την άρση μιας υφιστάμενης ή έστω την παράλειψη μιας άμεσα επικείμενης προσβολής των δικαιωμάτων του, αλλά παραπονείται απλώς για ενδεχόμενες περιβαλλοντικές επιπτώσεις της συμπεριφοράς του εναγομένου⁸. Στο ελληνικό δίκαιο τέτοιες αγωγές συναντώνται πάντως σπάνια και επομένως η ισχύς των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης στο πεδίο της οριστικής δικαστικής προστασίας μπορεί να θεωρείται καταρχήν δεδομένη. *Τέταρτη* και τελευταία προϋπόθεση για την εφαρμογή της συζητούμενης διάταξης είναι η αστική φύση της επίδικης διαφοράς. Η προϋπόθεση αυτή ερμηνεύεται με ιδιαίτερη ευρύτητα από το ΕΔΔΑ, το οποίο έχει λ.χ. υπαγάγει εδώ υποθέσεις αναγκαστικής απαλλοτριώσεως⁹, κοινωνικής ασφάλισης¹⁰ και αστικής ευθύνης του Δημοσίου¹¹. Μπορεί, συνεπώς, να λεχθεί με σχετική ασφάλεια ότι το δικαίωμα σε δημόσια δίκη ισχύει οπωσδήποτε για το σύνολο των ιδιωτικών διαφορών, που υπάγονται στη δικαιοδοσία των πολιτικών δικαστηρίων (αρ. 1 ΚΠολΔ).

⁵ Για την αρχή της αυτόνομης ερμηνείας βλ. Κωστοπούλου Μ.-Α., ΕΣΔΑ και ίδρυση συγγένειας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, σ. 9 επ· Σισιλιάνο Λ.-Α., στο Σισιλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2^η έκδ., Αθήνα 2025, Εισαγωγή αρ. 14.

⁶ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 57246/21, 04.06.2024, *Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδος*, παρ. 35· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 29392/95, 10.05.2001, *Z και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, παρ. 87· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 13092/87 και 13984/88, 09.11.1994, *Ιερές Μονές κατά Ελλάδος*, παρ. 80.

⁷ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 53600/20, 09.04.2024, *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας*, παρ. 596, 603· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 38259/09, 01.11.2018, *Cipolletta κατά Ιταλίας*, παρ. 31 επ.

⁸ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 27644/95, 06.04.2000, *Αθανάσογλου και λοιποί κατά Ελβετίας*, παρ. 46 επ· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 22110/93, 26.08.1997, *Balmer-Schafroth και λοιποί κατά Ελβετίας*, παρ. 32, 39 επ.

⁹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 38042/97, 28.03.2000, *Aldo και Jean-Baptiste Zanatta κατά Γαλλίας*, παρ. 22 επ.

¹⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 8562/79, 29.05.1986, *Feldbrugge κατά Ολλανδίας*, παρ. 26 επ.

¹¹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. [20027/02](#), 01.11.2007, *Herbst κατά Γερμανίας*, παρ. 55.

2. Το δικαίωμα σε δημόσια συζήτηση

Υπό τις παραπάνω προϋποθέσεις κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα σε δημόσια δίκη – το αγγλικό και το γαλλικό κείμενο της ΕΣΔΑ κάνουν λόγο για «δημόσια συζήτηση» («*hearing*», «*entendue*»)¹². Κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ η εγγύηση της δημοσιότητας έχει την έννοια ότι καταρχήν κάθε ενδιαφερόμενος – συμπεριλαμβανομένων των εκπροσώπων του τύπου – μπορεί να παρακολουθήσει τη συζήτηση. Προς τον σκοπό αυτό είναι απαραίτητη η έγκαιρη γνωστοποίηση του χρόνου και του τόπου των δικαστικών συνεδριάσεων, καθώς και η λήψη των αναγκαίων μέτρων, ώστε να διασφαλίζεται η ακώλυτη προσέλευση του κοινού, ιδίως όταν η συζήτηση δεν διεξάγεται σε δικαστική αίθουσα¹³. Η διεξαγωγή συζήτησης «κεκλεισμένων των θυρών» είναι επιτρεπτή μόνο για τους λόγους που προβλέπονται στο άρθρο 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ. Το δικαίωμα σε δημόσια συζήτηση υπόκειται πάντως σε «εγγενείς περιορισμούς» (*inherent limitations*), καθώς η χωρητικότητα των δικαστικών αιθουσών δεν μπορεί εκ των πραγμάτων να είναι απεριόριστη¹⁴. Για τη διασφάλιση της δημοσιότητας αρκεί συνεπώς η διεξαγωγή της συζήτησης σε μια κανονική δικαστική αίθουσα, αρκετά μεγάλη, ώστε να φιλοξενήσει θεατές¹⁵. Έχει εξάλλου κριθεί ότι το άρθρο 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ καταλείπει στα κράτη-μέρη ένα ευρύ πεδίο διακριτικής ευχέρειας, για τον λόγο δε αυτό ο αποκλεισμός της τηλεοπτικής ή ραδιοφωνικής αναμετάδοσης της δίκης (πρβλ. άρθρ. 8, παρ. 1 ν. 3090/2002, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 31 ν. 5119/2024) δεν δύναται να θεωρηθεί άνευ ετέρου ασυμβίβαστος με το δικαίωμα σε δημόσια δίκη¹⁶. Το ερώτημα υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ μια δικαστική συνεδρίαση, η οποία διεξάγεται με τηλεδιάσκεψη (πρβλ. άρθρα 237 § 5 εδ. β', 39 ΚΠολΔ), δεν φαίνεται μέχρι σήμερα να έχει απασχολήσει το Δικαστήριο. Στο πλαίσιο μιας δυναμικής ερμηνείας της ΕΣΔΑ (*evolutive interpretation*)¹⁷ θα μπορούσε πάντως να γίνει δεκτό ότι η διεξαγωγή της προφορικής συζήτησης με τηλεδιάσκεψη είναι συμβατή με την διαδικαστική εγγύηση της δημοσιότητας, εφόσον παρέχεται δυνατότητα παρακολούθησης της τηλεδιάσκεψης σε κάθε ενδιαφερόμενο¹⁸. Βέβαιο σε κάθε περίπτωση είναι ότι οι διάδικοι μπορούν, εφόσον το

¹² Για το ότι η γραμματική ερμηνεία της ΕΣΔΑ οφείλει να στηρίζεται στις δύο αυτές επίσημες γλώσσες βλ. Grabenwarter C./Pabel K., *Europäische Menschenrechtskonvention*, 7^η έκδ., C.H.Beck/Helbing Lichtenhahn/Manz, Μόναχο 2021, § 5 αρ. 2.

¹³ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 27455/06, 13.03.2014, *Starokadomskiy κατά Ρωσίας*, παρ. 54· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 35115/97, 14.11.2000, *Riepan κατά Αυστρίας*, παρ. 29.

¹⁴ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 13772/05, 27.05.2010, *Lebedev κατά Ρωσίας*, παρ. 232.

¹⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 35115/97, 14.11.2000, *Riepan κατά Αυστρίας*, παρ. 29.

¹⁶ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 13772/05, 27.05.2010, *Lebedev κατά Ρωσίας*, παρ. 233· ως προς τη συμβατότητα με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ βλ. ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 76682/01, 6.5.2003, *Radio Hele Norge ASA κατά Νορβηγίας*· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 51405/12, 21.9.2017, *Axel Springer SE και RTL Television GmbH κατά Γερμανίας*, παρ. 33 επ.

¹⁷ Πρβλ. Σισιλιάνο, στο Σισιλιάνος (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) – Ερμηνεία κατ' άρθρο, ό.π., Εισαγωγή αρ. 17 επ.*

¹⁸ Πρβλ. Eichel F., «*Gerichtsöffentlichkeit heute: Europarechtliche Vorgaben und Digitalisierung*», στο Hess B./Hau W. (επιμ.), *Kollektiver Rechtsschutz in Europa – Gerichtsöffentlichkeit und Digitalisierung – Sportschiedsgerichtsbarkeit*, Giesecking, Μπίλεφελντ 2025, σ. 126.

επιθυμούν, να παραιτηθούν ρητώς ή ακόμη και σιωπηρώς από το δικαίωμα σε δημόσια συζήτηση (*waiver*)¹⁹, εκτός αν μια τέτοια παραίτηση προσκρούει σε κάποιο δημόσιο συμφέρον²⁰.

3. Το δικαίωμα σε προφορική συζήτηση

Κατά τη νομολογία του Στρασβούργου η δημοσιότητα συνδέεται άρρηκτα με την προφορικότητα της συζήτησης στο ακροατήριο, ώστε μια αμιγώς έγγραφη διαδικασία να μην μπορεί να χαρακτηριστεί δημόσια. Γίνεται, έτσι, παγίως δεκτό ότι το δικαίωμα σε δημόσια δίκη εμπεριέχει το δικαίωμα προφορικής συζήτησης σε έναν τουλάχιστον βαθμό δικαιοδοσίας – κατά τη στερεότυπη διατύπωση του Δικαστηρίου: «*The right to a “public hearing” in the sense of Article 6 § 1 entails an entitlement to an “oral hearing”*»²¹. Στη νομολογιακή αυτή θέση θα μπορούσε ίσως να αντιταχθεί ότι ακόμη και έγγραφες διαδικασίες μπορούν να προσλάβουν δημόσιο χαρακτήρα, εφόσον παρασχεθεί στο κοινό η δυνατότητα να πληροφορείται το περιεχόμενο όλων των διαδικαστικών και αποδεικτικών εγγράφων, που απαρτίζουν το φάκελο της δικογραφίας. Ωστόσο, είναι αμφίβολο αν η λύση αυτή, που υποστηρίζεται από μια μικρή μερίδα της θεωρίας²², θα μπορούσε να εναρμονισθεί με την ανάγκη προστασίας των προσωπικών δεδομένων όσων μετέχουν στη δίκη ή συνδέονται με την επίδικη διαφορά. Ευλόγως, λοιπόν, το άρθρο 26 ν. 4938/2022 ορίζει ότι τρίτα πρόσωπα, τα οποία δεν μετέχουν στη δίκη, επιτρέπεται να πληροφορηθούν το περιεχόμενο της δικογραφίας, μόνο αν έχουν έννομο συμφέρον κατά την κρίση του δικαστή που διευθύνει το δικαστήριο και υπό τους πρόσθετους όρους του ν. 4624/2019. Ακόμη όμως και αν ο νόμος όριζε ότι δικαίωμα να λάβει γνώση του φακέλου της δικογραφίας έχει κάθε ενδιαφερόμενος, είναι αμφίβολο αν το ΕΔΔΑ θα μετέστρεφε τη νομολογία του. Και τούτο, διότι, όπως θα καταστεί σαφές στη συνέχεια, το Δικαστήριο θεωρεί την προφορικότητα ως απαραίτητο συστατικό κάθε σύγχρονου πρότυπου δίκης, που αντιλαμβάνεται τους διαδικίους ως υποκείμενα και όχι ως αντικείμενα της διαδικασίας²³. Για αυτό άλλωστε ορισμένες αποφάσεις του φαίνεται να δέχονται ότι το δικαίωμα σε προφορική συζήτηση κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ αυτοτελώς και όχι μόνο σε συνάρτηση προς τη δημοσιότητα²⁴.

¹⁹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 29992/05, 18.04.2013, *Zelenkov κατά Ρωσίας*, παρ. 23· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 72701/01, 15.03.2015, *Yakovlev κατά Ρωσίας*, παρ. 19· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 6878/75 και 7238/75, 23.06.1981, *Le Compte, Van Leuven και De Meyere κατά Βελγίου*, παρ. 59.

²⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 14518/89, 24.06.1993, *Schuler-Zraggen κατά Ελβετίας*, παρ. 58· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 11855/85, 21.02.1990, *Håkansson και Sturesson κατά Σουηδίας*, παρ. 66.

²¹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 58512/16, 30.06.2020, *Cimperšek κατά Σλοβενίας*, παρ. 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 38978/97, 12.11.2002, *Salomonsson κατά Σουηδίας*, παρ. 36· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 28394/95, 12.11.2002, *Döry κατά Σουηδίας*, παρ. 39· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 18928/91, 23.02.1994, *Fredin κατά Σουηδίας*, παρ. 21· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 11855/85, 21.02.1990, *Håkansson και Sturesson κατά Σουηδίας*, παρ. 64.

²² Πανταζόπουλος Α., Η αρχή της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2009, σ. 131 επ., 477· Paschke A., *Digitale Gerichtsöffentlichkeit*, Duncker & Humblot, Βερολίνο 2018, σ. 211 επ., 214 επ., 299.

²³ Κατωτέρω υπό IV 3.

²⁴ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 47473/99, 28.02.2006, *Hellborg κατά Σουηδίας*, παρ. 51 επ.· έτσι και Brokamp A., *Das Europäische Verfahren für geringfügige Forderungen*, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2008, σ. 116-117· Settem O.J., *Applications of the ‘Fair Hearing’ Norm in ECHR Article 6(1) to Civil Proceedings*, Springer, Χαμ/Χαϊδελβέργη/Νέα Υόρκη/Ντόρντρεχτ/Λονδίνο 2016, σ. 265, 268 επ.

Η αρχή της προφορικότητας μπορεί πάντως κατά το ΕΔΔΑ να κάμπτεται, εφόσον τούτο επιβάλλεται από εξαιρετικές περιστάσεις (*exceptional circumstances*)²⁵. Το κριτήριο των εξαιρετικών περιστάσεων αντιμετωπίζεται με ελαστικότητα από το Δικαστήριο, που έχει διευκρινίσει επανειλημμένα ότι το κριτήριο αυτό δεν είναι αριθμητικό, αλλά συναρτάται με τη φύση της εκδικαζόμενης υπόθεσης²⁶. Άλλωστε, η διεξαγωγή προφορικής συζήτησης για όλες ανεξαιρέτως τις κατηγορίες υποθέσεων θα μπορούσε να επιβαρύνει υπερβολικά το δικαιοδοτικό μηχανισμό και άρα να επιδράσει αρνητικά στην αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης δικαστικής προστασίας²⁷. Περιστάσεις ικανές να οδηγήσουν στον αποκλεισμό της προφορικότητας είναι ιδίως η έντονα τεχνική φύση και ο αμιγώς νομικός χαρακτήρας των αναφερόμενων ζητημάτων (*exclusively legal or highly technical questions*)²⁸, καθώς και το γεγονός ότι δεν υπάρχουν αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά ή ζητήματα αξιοπιστίας (*no issues of credibility or contested facts*)²⁹. Στη βάση των σκέψεων αυτών το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι δεν απαιτείται η διεξαγωγή προφορικής συζήτησης, όταν ένα δικαστήριο αποφαινεται επί κοινωνικοασφαλιστικών διαφορών³⁰, όταν καλείται να χορηγήσει άδεια για την άσκηση ενδίκων μέσων κατά ορισμένης απόφασης (*leave-to-appeal proceedings*)³¹, αλλά και όταν εξετάζει τη συνδρομή των προϋποθέσεων για την κήρυξη εκτελεστής μιας αλλοδαπής δικαστικής ή διαιτητικής απόφασης, εφόσον στο πλαίσιο της διαδικασίας του *exequatur* απαγορεύεται η αναδίκαση της ουσίας της διαφοράς (*révision au fond*)³². Συμβατή με το άρθρο 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ κρίνεται εξάλλου η υποχώρηση της προφορικότητας στο πλαίσιο διαδικασιών, που αποβλέπουν είτε στην επιτάχυνση ήδη εκκρεμών δικών είτε στην επιδίκαση δίκαιης ικανοποίησης λόγω υπέρβασης της εύλογης διάρκειας της δίκης³³. Δεδομένου, πάντως, ότι κατά το Δικαστήριο η προφορική συζήτηση οφείλει να αποτελεί τον κανόνα, ο κανόνας αυτός δεν μπορεί να παραμερισθεί, εωσότου αποδειχθεί ότι η έγγραφη διεξαγωγή της δίκης δεν συνεπάγεται απομείωση των διαδικαστικών δυνατοτήτων που θα είχαν οι διάδικοι, αν μπορούσαν να προβάλουν τους ισχυρισμούς και τα αποδεικτικά τους μέσα στο ακροατήριο. Και ασφαλώς το σχετικό «βάρος απόδειξης» δεν το φέρουν οι διάδικοι ως φορείς του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, αλλά το κράτος ως φορέας της αντίστοιχης υποχρέωσης³⁴. Για τον λόγο αυτό, το ΕΔΔΑ τείνει να καταφάσκει την παραβίαση του άρθρου 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ, όταν

²⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 36590/97, 11.07.2002, *Göç κατά Τουρκίας*, παρ. 47· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 16970/90, 19.02.1998, *Allan Jacobsson κατά Σουηδίας II*, παρ. 46.

²⁶ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 69917/01, 18.12.2008, *Saccoccia κατά Αυστρίας*, παρ. 74· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 17202/04, 07.12.2010, *Andersson κατά Σουηδίας*, παρ. 48.

²⁷ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 58675/00, 12.04.2006, *Martinie κατά Γαλλίας*, παρ. 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 55853/00, 08.02.2005, *Miller κατά Σουηδίας*, παρ. 29.

²⁸ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 49616/06, 10.11.2009, *Koottummel κατά Αυστρίας*, παρ. 19· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ., 42057/98, 05.09.2002, *Speil κατά Αυστρίας*, παρ. 2α· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 28394/95, 12.11.2002, *Döry κατά Σουηδίας*, παρ. 41.

²⁹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 31765/08, 20.05.2014, *Lamovec κατά Σλοβενίας*, παρ. 38· ΕΔΔΑ 18.12.2008, *Saccoccia κατά Αυστρίας*, παρ. 73.

³⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 14518/89, 24.06.1993, *Schuler-Zraggen κατά Ελβετίας*, παρ. 58.

³¹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 11826/85, 29.10.1991, *Helmers κατά Σουηδίας*, παρ. 36.

³² ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 69917/01, 18.12.2008, *Saccoccia κατά Αυστρίας*, παρ. 78· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 40575/10 67474/10, 02.10.2018, *Mutu και Pechstein κατά Ελβετίας*, παρ. 187.

³³ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 40150/09, 30.10.2012, *Γλύκαντζή κατά Ελλάδας*, παρ. 81.

³⁴ Επ' αυτού Settem, Applications of the 'Fair Hearing' Norm, ό.π., σ. 277 επ.

διαπιστώνει ότι το αίτημα κάποιου διαδίκου για διεξαγωγή προφορικής συζήτησης απορρίφθηκε ανατιολόγητα από τον εθνικό δικαστή³⁵. Εάν κανείς εκ των διαδίκων δεν υποβάλει σχετικό αίτημα, τότε το ΕΔΔΑ συνάγει κατά κανόνα το συμπέρασμα ότι έχει χωρήσει σιωπηρή παραίτηση από το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση³⁶.

III. Η σύμφωνη με την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ και η μεθοδολογική της θεμελίωση

1. Οι προϋποθέσεις της σύμφωνης με την ΕΣΔΑ ερμηνείας

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω νομολογιακά δεδομένα, ο γράφων, όπως προελέχθη, υποστήριξε προ δεκαετίας ότι κατά σύμφωνη προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ, ο δικαστής είναι καταρχήν υποχρεωμένος να διατάσσει τη διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης, εφόσον υποβάλλεται σχετικό αίτημα από τους διαδίκους. Στην πραγματικότητα η ερμηνευτική αυτή πρόταση δεν ήταν πρωτότυπη. Επρόκειτο για μία λύση, η οποία είχε ήδη προταθεί από έγκριτους εκπροσώπους της γερμανικής θεωρίας για την ευρωπαϊκή διαδικασία μικροδιαφορών³⁷ – μια διαδικασία με δομή αντίστοιχη προς την τακτική διαδικασία του ΚΠολΔ³⁸. Την ίδια κατ' ουσίαν λύση υιοθέτησε πρόσφατα σε σχέση με την καταρχήν έγγραφη «συνοπτική διαδικασία» του ελβΚΠολΔ³⁹ το ελβετικό Ακυρωτικό, το οποίο απαίτησε από τα δικαστήρια της ουσίας να αιτιολογούν με γνώμονα τη νομολογία του ΕΔΔΑ κάθε απόφαση, με την οποία απορρίπτεται η αίτηση κάποιου διαδίκου για διεξαγωγή προφορικής συζήτησης⁴⁰. Επειδή, ωστόσο, ως προς την ορθότητα της λύσης αυτής θα μπορούσαν να διατυπωθούν μεθοδολογικής φύσεως επιφυλάξεις⁴¹,

³⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 19844/08, 11.06.2015, *Becker κατά Αυστρίας*, παρ. 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 34821/06, 01.04.2010, *Gabriel κατά Αυστρίας*, παρ. 31· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 38185/97, 22.01.2004, *Alge κατά Αυστρίας*, παρ. 30· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 14696/89 και 14697/89, 23.04.1997, *Stallinger και Kuso κατά Αυστρίας*, παρ. 51.

³⁶ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 12235/86, 21.09.1993, *Zumtobel κατά Αυστρίας*, παρ. 34· βλ. ωστόσο και ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 33071/96, 12.07.2001, *Malhous κατά Τσεχίας*, παρ. 58 επ.

³⁷ Hau W., στο Rauscher T./Krüger W. (επιμ.), *Münchener Kommentar zur ZPO III*, 6^η έκδ., C. H. Beck, Μόναχο 2022, άρθρ. 5 EG-BagatellVO αρ. 2· Leipold D., «*Das europäische Verfahren für geringfügige Forderungen – Vorbild für einen Europäischen Zivilprozess?*», στο Brinkmann M./Effer-Uhe D.-O./Völzmann-Stickelbrock B./Wesser S./Weth S. (επιμ.), *Dogmatik im Dienst von Gerechtigkeit, Rechtssicherheit und Rechtsentwicklung: Festschrift für Hanns Prütting zum 70. Geburtstag*, Carl Heymanns, Κολωνία 2018, σ. 404 επ.· Stürner R., «*Mündlichkeit und Schriftlichkeit im europäischen Zivilprozess*», στο Geimer R./Schütze R. (επιμ.), *Recht ohne Grenzen: Festschrift für Athanassios Kaissis, Sellier*, Μόναχο 2012, σ. 1004· ομοίως, με επίκληση του άρθρου 93, παρ. 2 Συντ. Γιαννόπουλος Π., «*Κανονισμός (ΕΚ) 861/2007 για τη θέσπιση ευρωπαϊκής διαδικασίας μικροδιαφορών: σημεία επαφής και απόκλισης με το εθνικό δίκαιο*», ΕΠολΔ 6/2009, σ. 766.

³⁸ Μανιώτης Δ., *Η αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης στον πρώτο βαθμό υπό το πρίσμα των τροποποιήσεων του ν. 4335/2015*, ΕΠολΔ 1/2016, 6 επ.· Χριστοδούλου Π., *Τα μη πληρούντα τους όρους του νόμου αποδεικτικά μέσα*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2017, σ. 156 επ.

³⁹ Εγγύτερα επ' αυτής Μαντζουράνης Ι, *Οι θεμελιώδεις δικονομικές αρχές υπό επαναξιολόγηση*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2019, σ. 117 επ.

⁴⁰ BGer 4A_451/2020, 12.11.2020, παρ. 22 επ., 27.

⁴¹ Πρβλ. Κουντατζή Σ.-Ι., *Η συνταγματοποίηση του δικονομικού δικαίου*, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2019, σ. 229 σημ. 850.

είναι σκόπιμο να εξετασθεί εγγύτερα αν η σύμφωνη προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ μπορεί να θεωρείται μεθοδολογικά θεμιτή.

Ως γνωστόν, η επιταγή για σύμφωνη προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία σημαίνει ότι ανάμεσα σε πλείονες δυνατές ερμηνευτικές εκδοχές, ο ερμηνευτής οφείλει να προκρίνει εκείνη, η οποία αποτρέπει την πρόσκρουση του ερμηνευόμενου κανόνα δικαίου σε υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις⁴². Συχνά λέγεται ότι η ερμηνευτική αυτή μέθοδος υπαγορεύεται αφενός από την αρχή της ενότητας⁴³ και αφετέρου από την ιεραρχική δομή της έννομης τάξεως⁴⁴. Τούτη η άποψη δεν είναι απολύτως ακριβής, διότι παραβλέπει ότι η ενότητα της έννομης τάξεως και ο σεβασμός προς την ιεραρχική δομή της διασφαλίζονται πλήρως μέσω του αξιώματος *lex superior derogat legi inferiori*, σύμφωνα με το οποίο ο ιεραρχικά ανώτερος κανόνας κατισχύει του ιεραρχικά κατώτερου⁴⁵. Όστε το στοιχείο που στην πραγματικότητα δικαιολογεί και συγχρόνως επιτάσσει τη σύμφωνη προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία είναι η εύνοια προς το νόμο (*favor legis*), με άλλα λόγια ο σεβασμός της βούλησης του δημοκρατικά νομιμοποιημένου νομοθέτη⁴⁶. Από τον δικαιολογικό αυτό λόγο συνάγεται ότι το κυρίαρχο λειτουργικό γνώρισμα της συζητούμενης ερμηνευτικής μεθόδου – και συγχρόνως: η ειδοποιός διαφορά της από την απλώς «προσανατολισμένη» προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία – είναι ότι με αυτήν επιτυγχάνεται η διάσωση ενός κανόνα, ο οποίος διαφορετικά θα έπρεπε να κριθεί αντίθετος προς υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις⁴⁷.

Εάν κανείς συνειδητοποιήσει ότι η σύμφωνη προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία είναι ένας μηχανισμός διάσωσης κανόνων δικαίου, μπορεί να αντιληφθεί με σαφήνεια τη σχέση του μηχανισμού αυτού με το γραμματικό, το ιστορικό, το συστηματικό και το τελολογικό ερμηνευτικό κριτήριο: Όταν η στάθμιση των τεσσάρων αυτών κλασικών κριτηρίων οδηγεί, εξ αρχής, σε ένα ερμηνευτικό αποτέλεσμα συμβατό με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ, η προσφυγή στη συζητούμενη ερμηνευτική μέθοδο δεν είναι ούτε δυνατή ούτε αναγκαία. Ζήτημα σύμφωνης προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία μπορεί να τεθεί μόνον, όταν ο ερμηνευτής διαπιστώσει ότι το αρχικό αυτό

⁴² Γενική γνώμη, για την οποία βλ. αντί άλλων Δωρή Φ., «Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων», ΕλλΔνη 6/1991, σ. 1190 επ.: Παπανικολάου Π, Μεθοδολογία του ιδιωτικού δικαίου και ερμηνεία των δικαιοπραξιών, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, αρ. 261.

⁴³ Πρβλ. Μπουκουβάλα Β., Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, σ. 583 επ.

⁴⁴ Πρβλ. Schumann E., «Prozessrecht und Methode – Elemente einer prozessualen Betrachtungsweise, στο Νομική Σχολή ΕΚΠΑ (επιμ.), Τιμητικός τόμος Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως Ι, Αντ. Ν. Σάκκουλας-Bruylant, Αθήνα/Βρυξέλες 2009, σ. 1212.

⁴⁵ Επ' αυτού βλ., αντί άλλων, Σπυρόπουλο Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, 2^η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2020, § 6 αρ. 26 επ., 45 επ.

⁴⁶ Βλαχόπουλος Σ./Κοντιάδης Ξ., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2025, σ. 153· Canaris C-W., «Die verfassungskonforme Auslegung und Rechtsfortbildung im System der juristischen Methodenlehre», στο Honsell H./Zäch R./Hasenböhler F./Harrer F./Rhinow R. (επιμ.), Privatrecht und Methode: Festschrift für Ernst A. Kramer, Helbing Lichtenhahn, Βασιλεία-Γενεύη-Μόναχο 2004, σ. 148 επ.: Rüthers, B./Fischer C./Birk, A., Rechtstheorie und juristische Methodenlehre, 12^η έκδ., C. H. Beck, Μόναχο 2022, αρ. 763.

⁴⁷ Παπανικολάου Π., Σύνταγμα και αυτοτέλεια του αστικού δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, αρ. 205· Auer M., «Die primärrechtskonforme Auslegung», στο Neuner J. (επιμ.), Grundrechte und Privatrecht, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2007, σ. 30 επ.: Wank R., Juristische Methodenlehre, Vahlen, Μόναχο 2020, § 9 αρ. 53 επ.

ερμηνευτικό αποτέλεσμα προσκρούει σε διατάξεις υπέρτερης τυπικής ισχύος, οπότε και ανακύπτει το δίλημμα: Επιτρέπεται η διάσωση του ερμηνευόμενου κανόνα με την υιοθέτηση μιας διαφορετικής ερμηνευτικής εκδοχής ή μήπως ο κανόνας θα πρέπει να κριθεί ανεφάρμοστος; Την απάντηση στο δίλημμα προσφέρει και πάλι ο δικαιολογικός λόγος της σύμφωνης με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνείας, ο οποίος θέτει συγχρόνως και τα εγγενή όριά της. Εφόσον σκοπός της ερμηνευτικής αυτής μεθόδου είναι ο σεβασμός της αυτονομίας του νομοθέτη, ευνόητο είναι ότι η χρήση της δεν επιτρέπεται να διαστρεβλώνει τη νομοθετική βούληση: Σύμφωνη με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία σημαίνει εφαρμογή του ερμηνευόμενου κανόνα, στο μέτρο που αυτός μπορεί να θεωρηθεί συμβατός με υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις και όχι υποκατάσταση του κανόνα αυτού από έναν άλλο κανόνα εμπνεύσεως του δικαστή. Για αυτό και η τελικώς προκρινόμενη ερμηνευτική εκδοχή πρέπει να είναι υποστηρίξιμη και να αποτελεί απλώς *minus* και όχι *aliud* σε σχέση με το (αρχικό) ερμηνευτικό αποτέλεσμα, στο οποίο οδηγεί η στάθμιση των τεσσάρων κλασικών ερμηνευτικών κριτηρίων.

Στηριζόμενο στις σκέψεις που μόλις διατυπώθηκαν, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας έχει υπογραμμίσει ότι η μέθοδος της σύμφωνης προς το Σύνταγμα ερμηνείας τελεί υπό έναν διττό περιορισμό: Δεν επιτρέπεται να αντίκειται στο γλωσσικό νόημα της ερμηνευόμενης διάταξης⁴⁸ και προπάντων στη ρυθμιστική πρόθεση του νομοθέτη⁴⁹. Και το μεν γράμμα του άρθρου 237, παρ. 8, εδ. α' ΚΠολΔ, που πριν από την τροποποίησή του με το ν. 5221/2025 όριζε ότι ο δικαστής διατάσσει την εξέταση μαρτύρων, μόνο όταν την κρίνει «απολύτως αναγκαία», ήταν αναμφίβολα συμβατό με την εδώ υποστηριζόμενη ερμηνευτική εκδοχή. Διότι δύσκολα θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς μια αναγκαιότητα περισσότερο αδήριτη από αυτήν, που επιβάλλεται από υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις. Από την αιτιολογική έκθεση του ν. 4335/2015 προκύπτει εξάλλου ότι ο δικονομικός νομοθέτης είχε την πρόθεση να καθιερώσει μια διαδικασία «καταρχήν έγγραφη»⁵⁰, θεώρησε δε ότι μια τυπική απλώς συζήτηση αρκεί, «*προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της αρχής της δημοσιότητας που προστατεύεται... από το άρθρο 93 του Συντάγματος*»⁵¹. Αντίθετα, δεν προβληματίστηκε ως προς το αν το δικαίωμα απόδειξης μπορεί να καταστήσει δεσμευτικές για το δικαστή τις αιτήσεις των διαδίκων για εξέταση μαρτύρων στο ακροατήριο. Φαίνεται έτσι εύλογη η υπόθεση ότι ενδιάθετη πρόθεση του νομοθέτη ήταν να προσδώσει στο εμμέλτο αποδεικτικό μέσο επικουρικό χαρακτήρα, ώστε ουσιαστική συζήτηση να διατάσσεται μόνο, όταν ο δικαστής δεν έχει οδηγηθεί ακόμη σε σχηματισμό πλήρους δικανικής πεποίθησης περί της ύπαρξης ή της ανυπαρξίας του αποδεικτέου γεγονότος⁵². Εντούτοις, η ερμηνευτική αυτή εκδοχή δεν βρίσκει αναμφίβολο έρεισμα στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4335/2015, η οποία αναφέρει επίσης ότι η ρύθμιση του άρθρου 237 ΚΠολΔ «*δίνει προτεραιότητα στην έγγραφη*

⁴⁸ Εγγύτερα επ' αυτού Μαντζουράνης Ι., «*Η υπέρμετρη δικαιοδοτική βάση της περιουσίας υπό το φως του Συντάγματος*», Νομική Σχολή ΕΚΠΑ (επιμ.), Τιμητικός Τόμος Νικολάου Κ. Κλαμαρή Ι, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2016, σ. 491.

⁴⁹ BVerfGE 110, 226 (267)· 101, 312 (329)· 93, 37 (81)· 90, 263 (275)· 71, 81 (105).

⁵⁰ ΑιτΕκθ άρθρ. 1 ν. 4335/2015 υπό Β ΙΙΙ 2.

⁵¹ ΑιτΕκθ άρθρ. 1 ν. 4335/2015 υπό Β ΙV 3.3.

⁵² Μαντζουράνης, «*Η νέα τακτική διαδικασία*», ό.π., σ. 290 επ.

διαδικασία έναντι της προφορικής και αυτό χωρίς να υποβαθμίζει την εμμέριση απόδειξη, η οποία τίθεται επί του ίδιου δικονομικού βάρους με τα υπόλοιπα αποδεικτικά μέσα»⁵³. Όστε το μόνο συμπέρασμα, το οποίο αντλείται με βεβαιότητα από την αιτιολογική έκθεση, είναι αυτό, το οποίο συνάγεται ήδη από το γράμμα του προϊσχύσαντος άρθρου 237 ΚΠολΔ, ότι δηλαδή ο νομοθέτης θέλησε να περιορίσει τη διεξαγωγή εμμέρισης απόδειξης στο ακροατήριο στο «απολύτως αναγκαίο» μέτρο, με άλλα λόγια: στο ελάχιστο δυνατό. Ως προς το πόσο συχνά και ιδίως υπό ποιες προϋποθέσεις μπορεί να καταφάσκει η ύπαρξη «απόλυτης αναγκαιότητας», η αιτιολογική έκθεση του ν. 4335/2015 σιωπά. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος, για τον οποίο μερίδα της θεωρίας επιχείρησε να συγκεκριμενοποιήσει την αόριστη αυτή έννοια με αναγωγή σε αντικειμενικά-τελολογικά κριτήρια αντλούμενα από τις θεμελιώδεις αρχές που διατρέχουν τον ΚΠολΔ⁵⁴. Κατά μείζονα, λοιπόν, λόγο μπορούσε να θεωρείται μεθοδολογικά θεμιτή η συγκεκριμενοποίηση της έννοιας της αναγκαιότητας με αναγωγή στις υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις των άρθρων 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ και 20, παρ. 1 Συντ., ώστε η διεξαγωγή εμμέρισης απόδειξης να κρίνεται καταρχήν αναγκαία, όταν υποβάλλεται σχετική αίτηση από τους διαδίκους.

Η ερμηνευτική αυτή λύση απέκλινε μεν από το αποτέλεσμα, στο οποίο θα οδηγούσε πιθανόν η στάθμιση του γραμματικού, του ιστορικού, του συστηματικού και του τελολογικού ερμηνευτικού κριτηρίου, δεν διαστρέβλωνε, όμως, ούτε το γλωσσικό νόημα του άρθρου 237 ΚΠολΔ ούτε τη ρυθμιστική πρόθεση του νομοθέτη. Τέτοια διαστρέβλωση, θα υπήρχε, εάν λ.χ. κάποιος υποστήριζε ότι στο πλαίσιο της «τυπικής» συζήτησης μπορούσαν να εξετάζονται μάρτυρες. Αντίθετα, κατά την εδώ υποστηριζόμενη εκδοχή, η τακτική διαδικασία παρέμενε έγγραφη στην αφετηρία της, συγχρόνως όμως περιοριζόταν ο αριθμός των περιπτώσεων, στις οποίες η διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης μπορούσε να παραλείπεται ως μη αναγκαία. Με άλλα λόγια, η προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ δεν οδηγούσε σε ένα *aliud*, αλλά σε ένα *minus* σε σχέση με το αποτέλεσμα, στο οποίο θα οδηγούσε μάλλον η στάθμιση των κλασικών ερμηνευτικών κριτηρίων. Ο ενδοιασμός ότι σε περίπτωση υιοθέτησης της ερμηνευτικής αυτής πρότασης η διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης θα έτεινε να αποτελέσει τον κανόνα, αν και ως ένα βαθμό δικαιολογημένος, δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ερμηνευτικά κρίσιμος. Και τούτο, όχι τόσο επειδή ο ενδοιασμός αυτός στηρίζεται στην εύλογη, αλλά πάντως ανεπιβεβαίωτη υπόθεση ότι οι διάδικοι είναι συνήθως απρόθυμοι να αρκεστούν σε μια αμιγώς έγγραφη διαδικασία, όσο επειδή η αιτιολογική έκθεση του ν. 4335/2015 δεν προσέδωσε αριθμητικό περιεχόμενο στην έννοια της απόλυτης αναγκαιότητας. Άλλωστε ακόμη και αν υποτεθεί ότι όλοι ανεξαιρέτως οι διάδικοι θα έσπευδαν πάντοτε να ζητήσουν τη διεξαγωγή προφορικής συζήτησης, θα υπήρχαν, όπως θα εξηγηθεί στη συνέχεια, αρκετές περιπτώσεις, στις οποίες ο δικαστής θα μπορούσε να απορρίψει τα αιτήματά τους⁵⁵. Σε κάθε περίπτωση οι όποιες επιφυλάξεις μπορούσαν ενδεχομένως να

⁵³ ΑιτΕκθ άρθρ. 1 ν. 4335/2015 υπό Β ΙΙΙ 1.

⁵⁴ Πανταζόπουλος Σ., «Οι διατάξεις των άρθρων 237 § 6 και 254 ΚΠολΔ, υπό το πρίσμα των δικονομικών αρχών», ΕλλΔνη 6/2017, 1626 επ. (ανακριτική αρχή)· Πισίνα Ι., «Εμμέριση απόδειξη στην τακτική διαδικασία μετά τους ν. 4335/2015 και 4842/2021 – Μια αποτίμηση», ΕΠολΔ 3/2021, σ. 289 (αρχή αμεσότητας).

⁵⁵ Κατωτέρω υπό ΙV 4.

διατυπωθούν κατά της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνευτικής εκδοχής υπό την ισχύ του ν. 4335/2015 φαίνεται να διασκεδάζονται μετά την πρόσφατη νομοθετική μεταβολή. Διότι κατά την τροποποίηση του άρθρου 237 ΚΠολΔ ο νομοθέτης του ν. 5221/2025 απέφυγε τον όρο «απόλυτη αναγκαιότητα» και προτίμησε να κάνει χρήση σαφώς ελαστικότερων διατυπώσεων. Έτσι, αν και μετά τη διεξαγωγή της τυπικής συζήτησης το δικαστήριο δεν επιτρέπεται να διατάσσει τη διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης παρά μόνο «σε εξαιρετικές περιπτώσεις» (ΚΠολΔ 237 § 8), κατά το στάδιο της προδικασίας ο δικαστής του μονομελούς πρωτοδικείου ή ο εισηγητής του πολυμελούς πρωτοδικείου, στον οποίο έχει χρεωθεί υπόθεση, δύναται πλέον να εκδίδει σχετική διάταξη, κάθε φορά που διαπιστώνει ότι «για την πληρέστερη εκδίκαση της διαφοράς, απαιτείται η εξέταση μαρτύρων» (ΚΠολΔ 237 § 3 εδ. β').

2. Η υπόθεση Põnkä κατά Εσθονίας: Το άρθρο 6 § 1 ΕΣΔΑ ως λόγος συρρίκνωσης της δικαστικής διακριτικής ευχέρειας

Η μεθοδολογική ορθότητα της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνευτικής λύσης δεν μπορεί εξάλλου να κλονισθεί με το επιχείρημα ότι το άρθρο 237 ΚΠολΔ εναποθέτει τη διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης στην διακριτική εξουσία του δικαστή, ο οποίος μπορεί συνεπώς να απορρίπτει ανατιολόγητα τις αιτήσεις των διαδίκων για εξέταση μαρτύρων στο ακροατήριο

Είναι βέβαια αλήθεια ότι η νέα διατύπωση του άρθρου 237 § 3 εδ. β' ΚΠολΔ (: «ο δικαστής... δύναται να εκδώσει διάταξη, εφόσον...») συνηγορεί υπέρ της καθιέρωσης δικαστικής διακριτικής ευχέρειας, από την άποψη δε αυτή η ισχύουσα ρύθμιση φαίνεται να προσεγγίζει τη ρύθμιση του άρθρου 5 Καν. 861/2007, το οποίο μετά την τροποποίησή του με τον Καν. 2015/2421 ορίζει ότι: «1. Η ευρωπαϊκή διαδικασία μικροδιαφορών είναι γραπτή. 1α. Το δικαστήριο διεξάγει ακρόαση, μόνον εάν κρίνει ότι δεν είναι δυνατόν να εκδώσει απόφαση βάσει των γραπτών αποδεικτικών στοιχείων ή εφόσον ζητηθεί από διάδικο. Το δικαστήριο δύναται να απορρίψει το αίτημα αυτό, εάν κρίνει ότι, ενόψει των περιστάσεων της υπόθεσης, η ακρόαση είναι προδήλως περιττή...». Δεν πρέπει εντούτοις να παραβλέπεται ότι η υπέρτερη τυπική ισχύς του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ είναι δυνατόν να συρρικνώνει ή ακόμη και να εκμηδενίζει τη δικαστική διακριτική ευχέρεια «στο μηδέν» (*Ermessensreduzierung auf Null*)⁵⁶, ένα ενδεχόμενο, που διαγράφεται ανάγλυφα στην απόφαση του ΕΔΔΑ Põnkä κατά Εσθονίας, το ιστορικό της οποίας είχε συνοπτικά ως εξής.

Ο προσφεύγων, Φινλανδός υπήκοος με κατοικία στο Ελσίνκι, είχε καταδικασθεί από τα εσθονικά δικαστήρια για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως το έτος 2007, όποτε και μεταφέρθηκε στη Φινλανδία, για να εκτίσει την ποινή του⁵⁷. Το έτος 2008 ο ιδιοκτήτης του διαμερίσματος, στο οποίο είχε τελεσθεί η ανθρωποκτονία, άσκησε αγωγή κατά του προσφεύγοντος ζητώντας από αυτόν αποζημίωση ύψους 1.800 περίπου ευρώ για υλικές ζημιές που είχαν προκληθεί στο διαμέρισμα και συνδέονταν αιτιωδώς με το έγκλημα⁵⁸. Το εσθονικό δικαστήριο, στο οποίο είχε

⁵⁶ Stickelbrock B., Inhalt und Grenzen richterlichen Ermessens im Zivilprozess, Otto Schmidt, Κολωνία 2002, σ. 202 επ.

⁵⁷ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 64160/11, 08.11.2016, *Põnkä κατά Εσθονίας*, παρ. 6 επ.

⁵⁸ Ibid., παρ. 8.

ασκηθεί η αγωγή, έκρινε με βάση τους κανόνες του εσθονικού δικονομικού δικαίου ότι εφαρμοστέα ήταν η διαδικασία των μικροδιαφορών και κάλεσε τον προσφεύγοντα να απαντήσει εγγράφως στην αγωγή⁵⁹. Στην έγγραφη απάντησή του, ο προσφεύγων δήλωσε ότι δεν αμφισβητεί το παραδεκτό της αγωγής, ισχυρίστηκε, ωστόσο, ότι δεν ευθύνεται σε αποζημίωση, διότι κατά την τέλεση της ανθρωποκτονίας βρισκόταν σε κατάσταση άμυνας, και ζήτησε, προκειμένου να αποδείξει τον ισχυρισμό του, να εξετασθούν στο ακροατήριο ο ίδιος ως διάδικος και δύο ακόμη πρόσωπα ως πραγματογνώμονες⁶⁰. Το δικαστήριο απέρριψε το αίτημα αυτό επισημαίνοντας ότι κατά το εσθονικό δικονομικό δίκαιο η διαδικασία των μικροδιαφορών μπορεί να διεξαχθεί γραπτώς, όταν ένας διάδικος εμποδίζεται να εμφανισθεί στο ακροατήριο λόγω απόστασης ή για κάποιον άλλο σοβαρό λόγο⁶¹. Λίγους μήνες αργότερα εκδόθηκε η απόφαση για την ουσία της διαφοράς. Στηριζόμενο στις μαρτυρικές καταθέσεις, που είχαν ληφθεί κατά την προηγηθείσα ποινική δίκη, το πρωτοβάθμιο πολιτικό δικαστήριο έκρινε ότι κατά την τέλεση της ανθρωποκτονίας ο προσφεύγων δεν βρισκόταν σε άμυνα και τον καταδίκασε σε αποζημίωση⁶². Οι προσπάθειες του προσφεύγοντος να ανατρέψει την πρωτόδικη απόφαση με την άσκηση ενδίκων μέσων υπήρξαν ατελέσφορες⁶³ και, όταν τελικά τα ένδικα μέσα εξαντλήθηκαν, η υπόθεση κατέληξε στο ΕΔΔΑ με τον προσφεύγοντα να παραπονείται για παραβίαση του άρθρου 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ⁶⁴.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου έκανε κατά πλειοψηφία δεκτή την προσφυγή. Η ιδιωτική διαφορά του προσφεύγοντος με τον ιδιοκτήτη του καταστραφέντος διαμερίσματος, παρατήρησε το ΕΔΔΑ εξετάζοντας τα περιστατικά της υπόθεσης, δεν αποτελούσε αμιγώς νομική διαφορά, διότι ως προς ορισμένα τουλάχιστον ζητήματα ήταν αναγκαία η διεξαγωγή αποδείξεων⁶⁵. Η απόφαση όμως του εσθονικού δικαστηρίου δεν εξέθετε άλλες εξαιρετικές περιστάσεις, ικανές να θέσουν εκποδών το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση. Αναφερόμενο μάλιστα στον Καν. 861/2007, ο οποίος είχε αποτελέσει και το πρότυπο της εσθονικής διαδικασίας μικροδιαφορών, το ΕΔΔΑ υπογράμμισε την ανάγκη αιτιολογίας των αποφάσεων που απορρίπτουν αιτήσεις για διεξαγωγή προφορικής συζήτησης. Μια γενικόλογη αναφορά στην απόσταση ή σε άλλους σοβαρούς λόγους που εμποδίζουν την εμφάνιση ενός διαδίκου στη συζήτηση δεν αρκεί⁶⁶. Το εσθονικό δικαστήριο αρκέστηκε όμως σε μία τέτοια αναφορά και δεν εξέτασε αν υπήρχαν τρόποι (λ.χ. η διεξαγωγή συζήτησης με τηλεδιάσκεψη), που θα επέτρεπαν στον προσφεύγοντα να απολαύσει το δικαίωμα σε προφορική συζήτηση, καίτοι αυτός κατά το χρόνο διεξαγωγής της δίκης εξέτιε την ποινή του στις φινλανδικές φυλακές⁶⁷.

⁵⁹ Ibid., παρ. 9.

⁶⁰ Ibid., παρ. 10.

⁶¹ Ibid., παρ. 12.

⁶² Ibid., παρ. 14.

⁶³ Ibid., παρ. 15-18.

⁶⁴ Ibid., παρ. 22.

⁶⁵ Ibid., παρ. 36.

⁶⁶ Ibid., παρ. 37.

⁶⁷ Ibid., παρ. 39.

Η απόφαση *Pönkä* δεν φαίνεται να αφήνει περιθώρια αμφιβολιών. Όταν ένα εθνικό δικονομικό παρέχει στο δικαστή διακριτική ευχέρεια αναφορικά με τη διεξαγωγή προφορικής συζήτησης και τα αποδεικτικά μέσα που θα χρησιμοποιηθούν, η ευχέρεια αυτή πρέπει να ασκείται κατά τρόπο σύμφωνο με τις επιταγές της δίκαιης δίκης⁶⁸. Για αυτό και ο δικαστής, ο οποίος απορρίπτει το αίτημα ενός διαδίκου για διεξαγωγή προφορικής συζήτησης, οφείλει να εκθέτει στην απόφασή του τις εξαιρετικές περιστάσεις, που τον οδήγησαν στην απορριπτική του κρίση⁶⁹. Εάν αντίθετα δεν συντρέχουν τέτοιες περιστάσεις, η δικαστική διακριτική ευχέρεια εκμηδενίζεται, καθώς η δημόσια και προφορική συζήτηση της υπόθεσης προβάλλει πλέον ως η μόνη δυνατότητα, η οποία ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του άρθρου 6 § 1 ΕΣΔΑ. Η απόφαση *Pönkä* είναι όμως σημαντική και για έναν ακόμη λόγο. Καθιστά σαφές ότι το δικαίωμα σε προφορική συζήτηση συνδέεται στενά με την ανάγκη για διεξαγωγή αποδείξεων. Και τούτο δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι κατά την αντίληψη του ΕΔΔΑ η έννοια της «συζήτησης» δεν αναφέρεται απλώς στην προφορική προβολή των ισχυρισμών των διαδίκων, αλλά καταλαμβάνει και την επ' ακροατηρίω αποδεικτική διαδικασία.

IV. Οι αντιρρήσεις ουσίας κατά της εδώ υποστηριζόμενης γνώμης

1. Η «νομική πραγματικότητα» ως κοινή βάση των προβαλλόμενων αντιρρήσεων

Η εκδοχή μιας σύμφωνης προς την ΕΣΔΑ ερμηνείας του άρθρου 237 ΚΠολΔ αποκρούστηκε από ορισμένους συγγραφείς όχι για λόγους μεθοδολογικούς, αλλά για λόγους ουσίας. Αντίθετα, όμως, από ό,τι κανείς θα ανέμενε οι συγγραφείς αυτοί δεν αμφισβητούν την εδώ υποστηριζόμενη «ανάγνωση» των αποφάσεων του ΕΔΔΑ – απεναντίας δεν κάνουν την παραμικρή αναφορά στην νομολογία του Στρασβούργου. Η επιχειρηματολογία τους στηρίζεται άλλοτε σε αυτό, το οποίο συνέβαινε «στην πράξη» μέχρι τη θέσπιση του ν. 4335/2015⁷⁰, και άλλοτε στην «παρούσα νομική πραγματικότητα»⁷¹, σε αυτό το οποίο «είθισται» στη δικηγορική πρακτική⁷² ή στον τρόπο, με τον οποίο είναι «πολύ πιθανό» να σχηματίσει τη δικανική του πεποίθηση ο δικαστής⁷³. Για αυτό και η πρόταση για σύμφωνη προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ γίνεται εν τέλει αντιληπτή ως μία θέση που υπαγορεύεται από «ευγενείς δικαιοπολιτικές στοχεύσεις»⁷⁴, αλλά «παραγνωρίζει τη δικαστηριακή πρακτική»⁷⁵. Το τι συμβαίνει στην πράξη είναι, ωστόσο, ευρύτερα γνωστό. Αυτό που μέχρι σήμερα δεν φαίνεται να έχει εμπεδωθεί πλήρως είναι ότι το Σύνταγμα και η ΕΣΔΑ δεν περιέχουν δικαιοπολιτικές προτάσεις, αλλά αποτελούν θετικό δίκαιο, ότι το ερμηνευτικό δεδικασμένο των αποφάσεων του ΕΔΔΑ δεσμεύει όλα τα κράτη μέλη του

⁶⁸ Ibid., παρ. 30.

⁶⁹ Ibid., παρ. 30, 33.

⁷⁰ Πισίνα, «Εμμάρτυρη απόδειξη», ό.π., σ. 288.

⁷¹ Ibid., σ. 292.

⁷² Ibid., σ. 282.

⁷³ Καραϊνδρου Α., «Διαταγή αποδείξεων μετά την ισχύ του ν. 4842/2021», ΕΠολΔ 1/2023, σ. 25.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Πισίνα, «Εμμάρτυρη απόδειξη», ό.π., σ. 292.

Συμβουλίου της Ευρώπης⁷⁶ και προπάντων ότι το συνήθως συμβαίνουν δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με το νομικώς ορθό.

Πράγματι, η εξοικείωση που ευλόγως αισθάνεται κάθε νομικός με τη «*νομική πραγματικότητα*» της εποχής του δεν επιτρέπει να παρασύρει στο άκριτο συμπέρασμα ότι η πραγματικότητα αυτή ανταποκρίνεται στις επιταγές του ισχύοντος δικαίου. Για παράδειγμα, η πρακτική της σύνταξης ενόρκων βεβαιώσεων από τους πληρεξουσίους δικηγόρους των διαδίκων δεν μπορεί να «*νομιμοποιηθεί*» με το επιχείρημα ότι στην ελληνική δικηγορική πρακτική εΐθισται να γίνεται μια «*προσομοίωση δίκης μεταξύ πληρεξουσίου δικηγόρου και μάρτυρος στην προσπάθεια προετοιμασίας του τελευταίου για το ακροατήριο*»⁷⁷. Και τούτο διότι το άρθρο 421 ΚΠολΔ ορίζει ρητώς ότι «*η ένορκη βεβαίωση, που λαμβάνεται ενώπιον δικηγόρου, δεν μπορεί να ληφθεί ενώπιον των πληρεξουσίων δικηγόρων των διαδίκων*» – μία ρύθμιση που ενδεικνύει ότι κατά την αντίληψη του νομοθέτη οι πληρεξούσιοι δικηγόροι δεν επιτρέπεται να έχουν καμία εμπλοκή στη διαδικασία παραγωγής των ενόρκων βεβαιώσεων. Εξάλλου, προτού κανείς χαρακτηρίσει την ελληνική πρακτική της προετοιμασίας των μαρτύρων ως «*εύλογη και αναγκαία*»⁷⁸, θα ήταν σκόπιμο να λάβει υπόψη ότι το αγγλικό δίκαιο απαγορεύει τις «*πρόβες*» (*rehearsals*), τη διεξαγωγή εικονικών δικών (*mock trials*) και γενικώς την «*προπόνηση*» του μάρτυρα (*witness coaching*), που αποβλέπει στον επηρεασμό του περιεχομένου της μαρτυρικής κατάθεσης⁷⁹. ότι το ελβετικό Ακυρωτικό θεωρεί την εξώδικη επικοινωνία των πληρεξουσίων δικηγόρων με τους μάρτυρες καταρχήν ανεπίτρεπτη, εξειδικεύοντας δε τη γενική ρήτρα του άρθρου 12 στοιχ. α' ελβΚωδΔικ έχει διατυπώσει μια σειρά από προϋποθέσεις, υπό τις οποίες μια τέτοια επικοινωνία μπορεί να θεωρείται θεμιτή⁸⁰. και ότι στη Γερμανία οι πληρεξούσιοι δικηγόροι – παρότι το εκεί ισχύον επαγγελματικό δίκαιο δεν διαλαμβάνει πλέον κάποια ρητή απαγόρευση⁸¹ – δεν συνηθίζουν να προετοιμάζουν τους μάρτυρες πριν από το ακροατήριο⁸², αφενός επειδή ως προς το επιτρεπτό της πρακτικής αυτής επικρατεί αβεβαιότητα και αφετέρου επειδή υπάρχει ο φόβος ότι η προετοιμασία του μάρτυρα θα μπορούσε να εκμηδενίσει την αποδεικτική αξία της μαρτυρικής κατάθεσης⁸³. Ζητούμενο δεν μπορεί, λοιπόν, να είναι ο εξωραϊσμός των χρόνιων παθογενειών της ελληνικής πολιτικής δίκης, αλλά η συνειδητοποίηση και η σταδιακή άρση αυτών. Αναχωρώντας από αυτή την αφετηρία οι γραμμές που ακολουθούν επιχειρούν να καταδείξουν ότι η σύγχρονη νομική πραγματικότητα, όπως την

⁷⁶ Κονδύλης Δ., Το δεδικασμένο κατά τον ΚΠολΔ, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2007, σ. 616 επ.· Delicostopoulos I., «*L'autorité du précédent des arrêts de la Cour européenne des droits de l'homme*», ΔτΑ 23/2004, σ. 831 επ.

⁷⁷ Πισίνα, «*Εμάρτυρη απόδειξη*», ό.π., σ. 282.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Bar Standards Board Handbook, Version 4.8, 4^η έκδ. 2024, rC9.4· Munday R., Cross & Tapper on Evidence, 13^η έκδ., Oxford University Press, Οξφόρδη 2018, σ. 232.

⁸⁰ BGE 136 II 551· BGer 2C_536/2018, 25.2.2019.

⁸¹ Διεξοδικώς Lindemann S., Zeugenverbereitung im Zivilprozess, Springer, Βισμπάντεν 2020, σ. 164 επ.

⁸² Ibid., σ. 1· Buchwitz W., Schiedsverfahrensrecht, Springer, Βερολίνο 2019, σ. 165· Timmerbeil S., Witness Coaching und Adversary System, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2021, σ. 1, 151, 165.

⁸³ Hoffmann H./Maurer F., Voraussetzungen und Grenzen anwaltlicher Zeugenverbereitung, NJW 2018, 257, 262· πρβλ. και Ahrens H.-J., στο Wiczeorek B./Schütze R., Zivilprozessordnung und Nebengesetze VI, 5^η εκδ., De Gruyter, Βερολίνο/Βοστώνη 2024, vor § 373 ZPO ap. 101a.

εκλαμβάνουν οι επικριτές της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνευτικής πρότασης, δεν συνάδει με τις διατάξεις του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ, ενίοτε δε και με αυτές ακόμη τις διατάξεις του ΚΠολΔ.

2. Παρωχημένη σημασία της δημοσιότητας στη σύγχρονη πολιτική δίκη;

Κατά της εδώ υποστηριζόμενης άποψης προβάλλεται, καταρχάς, ότι στη σύγχρονη πολιτική δίκη η αρχή της δημοσιότητας έχει χάσει τη σημασία της: «Οι σύγχρονες συναλλαγές έχουν λάβει έντονα τεχνική διάσταση. Στο πλαίσιο τους, εξάλλου, αντιμετωπίζονται κατά κανόνα νομικά δυσχερή και άκρως τεχνικά θέματα αστικού και εμπορικού δικαίου. Σε αντίθεση δηλαδή με το ποινικό δίκαιο, όπου το κοινό είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται την αξία του πληττόμενου αγαθού, τις πράξεις του δράστη και να αξιολογεί ακόμα και τη διαδικασία έχοντας μεγαλύτερη οικειότητα με την ορολογία, τη διαδικασία κ.ο.κ, το αστικό δίκαιο και το διοικητικό δίκαιο... παρουσιάζουν ιδιαίτερη τεχνική εκλέπτυνση... Θα μπορούσε, άλλωστε, κανείς να αναφέρει ότι γενικώς στην πολιτική δίκη, δεν μπορεί να «ελεγχθεί» η ακροαματική διαδικασία από το κοινό, καθώς ακόμα και εκεί όπου ισχύει η αρχή της δημοσιότητας στην παραδοσιακή της μορφή, αρκεί η αναφορά των διαδίκων στο δικόγραφο της εκάστοτε αιτήσεως. Ιδίως δε σχετικά με τα αποδεικτικά μέσα, το σημαντικότερο των αποδεικτικών μέσων, τα έγγραφα, δεν χρειάζεται να αναγνωστούν, όπως αντίθετα συμβαίνει στην ποινική δίκη. Διαφορετικά, εάν ήθελε να είναι κανείς απόλυτα συνεπής στην τήρηση της αρχής της δημοσιότητας κατά την ακροαματική διαδικασία, θα έπρεπε να δεχθεί τη δυνατότητα οποιουδήποτε τρίτου να μπορεί να παρακολουθήσει την προφορική διαδικασία και να δύναται να έχει πρόσβαση στα έγγραφα της υποθέσεως ανεξαρτήτως του γραπτού ή προφορικού τύπου της συζητήσεως της υποθέσεως. Κάτι τέτοιο, ωστόσο, ελάχιστα συμβαδίζει με τις ανάγκες της σύγχρονης συναλλακτικής ζωής»⁸⁴. Με βάση τις εμπειρικές αυτές παρατηρήσεις αντλείται το εξής – νομικό πλέον – συμπέρασμα: «Η αρχή της δημοσιότητας θα πρέπει... να ιδωθεί υπό τη σύγχρονή της έννοια, δοθέντος ότι η τεχνική διάσταση των σύγχρονων συναλλαγών επηρεάζει καθοριστικά και τη φύση της πολιτικής δίκης, προσδίδοντάς της έντονα «επαγγελματικό» χαρακτήρα. Ο σκοπός, επομένως, της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη, ήτοι η διαφάνεια της δικαιοσύνης και η εμπιστοσύνη προς τα δικαστήρια, ιδίως στα σύγχρονα δημοκρατικά και όχι απολυταρχικά κράτη, θα πρέπει να επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της δημοσιότητας των αποφάσεων»⁸⁵. Προς επίρρωση δε της θέσης αυτής, υποστηρίζεται ότι «και το ΕΔΔΑ έχει επισημάνει τη σημασία της αρχής της δημοσιότητας ιδίως στην ποινική δίκη»⁸⁶, ενώ ειδικά σε σχέση με το διαδικαστικό πρότυπο του ν. 4335/2015 επισημαίνεται ότι «εν πάση περιπτώσει, η θεωρούμενη ως κάμψη της δημοσιότητας εν προκειμένω λαμβάνει χώρα κατ' εξαίρεση, μόνο για την τακτική διαδικασία, ... και όχι στις λοιπές διαδικασίες (μικροδιαφορές, εκουσία διαδικασία, ειδικές διαδικασίες)»⁸⁷.

Η παραπάνω επιχειρηματολογία γεννά εντούτοις επιφυλάξεις, πρωτίστως διότι στηρίζεται σε μία περιγραφή της σύγχρονης νομικής πραγματικότητας, η οποία κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεν

⁸⁴ Πισίνα, «Εμμέτρηση απόδειξη», ό.π., σ. 293 επ.

⁸⁵ Ibid, σ. 293

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

μπορεί να θεωρηθεί ακριβής. Ακριβής είναι μόνον η παρατήρηση ότι ο ρόλος της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη εμφανίζεται – εν συγκρίσει προς την ποινική δίκη – μάλλον περιορισμένος, διότι οι ιδιωτικές διαφορές σπανίως διεγείρουν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης⁸⁸. Τούτο δεν αποτελεί, ωστόσο, σημείο των καιρών, αλλά ίσχυε μάλλον ανέκαθεν. Θα ήταν παράλογο να υποθέσει κανείς ότι όταν ο *Maurer* ή οι συντάκτες του ΚΠολΔ υιοθετούσαν πανηγυρικά την αρχή της δημοσιότητας (άρθρ. 162 ΠολΔ/1834, άρθρ. 114 § 1 εδ. α' ΚΠολΔ/1968), είχαν την αφελή ψευδαίσθηση ότι το ευρύ κοινό θα συνωστιζόταν στις αίθουσες των πολιτικών δικαστηρίων, για να ασκεί έλεγχο στο περιεχόμενο των δικαστικών αποφάσεων⁸⁹. Άλλωστε, η αποτελεσματική άσκηση ενός τέτοιου ελέγχου ήταν και τότε δυσχερής, διότι ούτε η ΠολΔ/1834 ούτε ο ΚΠολΔ/1968 προέβλεπε ένα γενικό δικαίωμα πρόσβασης στα διαδικαστικά και αποδεικτικά έγγραφα της πολιτικής δίκης. Αλλά και η «τεχνική εκλέπτυνση», που καθιστά τις ιδιωτικές διαφορές δυσπρόσιτες στο ευρύ κοινό, δεν αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο. Αρκεί κανείς να σκεφτεί ότι κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, όταν ο μέσος κοινωνός του δικαίου ήταν αναλφάβητος, τα πολιτικά δικαστήρια – στη βάση μίας ευρείας ερμηνείας του Διατάγματος της 23.02.1835 – εφάρμοζαν την ιουστινιάνεια νομοθεσία, έχοντας ως οδηγό τις εργασίες των γερμανών Πανδεκτιστών⁹⁰. Παρόλα αυτά, ο δικονομικός νομοθέτης ουδέποτε μπήκε στον πειρασμό να καταργήσει την αρχή της δημοσιότητας. Και τούτο, διότι ο έλεγχος, στον οποίο αποβλέπει η δημόσια διεξαγωγή της δίκης, δεν είναι αυστηρά νομικός, καθώς δεν αναφέρεται τόσο στην ορθότητα της δικαστικής κρίσης όσο στον τρόπο, με τον οποίο ο δικαστής αντιμετωπίζει τους διαδίκους κατά τη διάρκεια της προφορικής συζήτησης⁹¹. Στην πραγματικότητα, λοιπόν, ο λόγος, για τον οποίο ορισμένοι συγγραφείς φαίνεται να θεωρούν τη δημοσιότητα ως αταβιστικό κατάλοιπο μακρινών εποχών⁹², έγκειται στη σκέψη ότι στα σύγχρονα δημοκρατικά κράτη ο πολίτης δεν είναι εκτεθειμένος στην αυθαιρεσία της δικαστικής εξουσίας. Εντούτοις, η μετάβαση από τη Δικαιοσύνη των Συμβουλίων στην αρχή της δημοσιότητας υπήρξε μία ιστορική κατάκτηση⁹³, η απαξίωση της οποίας, όσο καλοπροαίρετα και αν γίνεται, είναι δυνητικά επικίνδυνη. Ιδίως μάλιστα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, η δημοσιότητα ως θεμέλιο της εμπιστοσύνης των πολιτών στη δικαστική εξουσία είναι στοιχείο απαραίτητο για την ομαλή λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος⁹⁴. Προκειμένου δε κανείς να αντιληφθεί πόσο εύκολα

⁸⁸ Κεραμεύς Κ., Αστικό Δικονομικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1986, σ. 181.

⁸⁹ Πρβλ. Althammer C., «*Gerichtsöffentlichkeit heute: Entwicklungen in Deutschland, Österreich und der Schweiz*», στο Hess B./Hau W. (επιμ.), *Kollektiver Rechtsschutz in Europa – Gerichtsöffentlichkeit und Digitalisierung – Sportschiedsgerichtsbarkeit*, Giesecking, Μπίλφελντ 2025, σ. 90.

⁹⁰ Γκόφας Δ., Ιστορία και εισηγήσεις του Ρωμαϊκού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 2011 (ανατυπ.), σ. 239 επ.

⁹¹ Eichel, «*Gerichtsöffentlichkeit heute*», ό.π., σ. 112 επ.

⁹² Προς αυτή την κατεύθυνση Grunsky W., *Grundlagen des Verfahrensrechts*, 2^η έκδ., Giesecking, Μπίλφελντ 1974, σ. 224.

⁹³ Leipold D., «*Verfahrensbeschleunigung und Prozeßmaximen*», στο Holzhammer R./Jelinek W./Böhm P., *Festschrift für Hans W. Fasching zum 65. Geburtstag*, Manz, Βιέννη 1988, σ. 346· Roth H., «*Die Zukunft der Ziviljustiz*», ZZP 1/2016, σ. 18.

⁹⁴ Arnold S., «*Zum Grundsatz der Öffentlichkeit im Zivilverfahren*», στο Geimer R./Schütze R./Garber T. (επιμ.), *Europäische und internationale Dimension des Rechts: Festschrift für Daphne-Ariane Simotta*, Lexis Nexis, Βιέννη

μπορεί η εμπιστοσύνη αυτή να κλονισθεί, δεν έχει παρά να διερωτηθεί πώς θα αισθανόταν ένας διάδικος, εάν κατά τη διάρκεια της συζήτησης στο ακροατήριο άκουγε αίφνης το δικαστή να διατάσσει τη συνέχιση της δίκης κεκλεισμένων των θυρών.

Τούτων δεδομένων, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη ότι η υψηλή σημασία της δημοσιότητας για την πολιτική δίκη αναγνωρίζεται από το σύνολο σχεδόν της σύγχρονης δικονομικής θεωρίας⁹⁵. Ίσως μάλιστα η σημασία αυτή να ενισχυθεί μέσα στα επόμενα χρόνια, δεδομένου ότι η πολιτική δίκη συχνά πλέον «εργαλειοποιείται» και τίθεται στην υπηρεσία υπερατομικών συμφερόντων⁹⁶. Χαρακτηριστικό είναι, εξάλλου, ότι η δημοσιότητα συμπεριλήφθηκε στους Πρότυπους Ευρωπαϊκούς Κανόνες για την Πολιτική Δίκη, που διατυπώθηκαν από το European Law Institute σε συνεργασία με το Unidroit⁹⁷. Εάν λοιπόν είναι αλήθεια ότι η ερμηνεία του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ δεν επιτρέπεται να αδιαφορεί για τα *standards* που ισχύουν διεθνώς⁹⁸, θα πρέπει κανείς να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός απέναντι στη θέση ότι η δημοσιότητα της συζήτησης στο ακροατήριο πρέπει να υποκατασταθεί από τη δημοσιότητα των δικαστικών αποφάσεων. Σε κάθε περίπτωση, η καινοφανής αυτή άποψη δεν βρίσκει έρεισμα ούτε στην ΕΣΔΑ ούτε στη νομολογία του Στρασβούργου. Ασφαλώς, η ΕΣΔΑ, όπως άλλωστε και το άρθρο 93, παρ. 2 Συντ., κατοχυρώνει ρητώς τη δημόσια απαγγελία των δικαστικών αποφάσεων⁹⁹. Παράλληλα, όμως, η ΕΣΔΑ εγγυάται ρητώς και το δικαίωμα σε δημόσια συζήτηση, κατά την τελευταία δε δεκαετία το Δικαστήριο έχει επιβεβαιώσει με πολυάριθμες καταδικαστικές αποφάσεις ότι το δικαίωμα αυτό ισχύει και κατά την εκδίκαση υποθέσεων αστικής φύσεως¹⁰⁰. Δεν μπορεί, εξάλλου, να θεωρηθεί πειστική η θέση ότι η υποχώρηση της δημοσιότητας με το ν. 4335/2015 είναι ανεπίληπτη, καθώς περιορίζεται στην τακτική διαδικασία και άρα λαμβάνει χώρα κατ' εξαίρεση. Διότι η άποψη αυτή – πέραν του ότι χαρακτηρίζοντας την τακτική διαδικασία ως εξαίρεση ενέχει *contradictio in adjecto* – παραβλέπει ότι το κριτήριο των «εξαιρετικών περιστάσεων», που κατά τη νομολογία του Στρασβούργου μπορεί να δικαιολογήσει την έγγραφη διεξαγωγή της δίκης κατ' απόκλιση από

2012, σ. 14 επ.: Hess B., «*Justiz und Kommunikation*», στο Dogmatik als Fundament für Forschung und Lehre, Festschrift für Herbert Roth zum 70. Geburtstag, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2021, σ. 359.

⁹⁵ Νίκας Ν., Πολιτική Δικονομία Ι, 2η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2020, § 48 αρ. 1· Ορφανίδης Γ., «*Σκέψεις για την αρχή της δημοσιότητας στην πολιτική δίκη*», ΕΦΑΠΟΛΔ 14/2021, σ. 939· Braun J., Lehrbuch des Zivilprozeßrechts: Erkenntnisverfahren, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2014, σ. 145· Stürner, R., «*Gerichtsöffentlichkeit und Medienöffentlichkeit in der Informationsgesellschaft*», JZ 13/2001, σ. 700· βλ. επίσης τους συγγραφείς που παραπέμπονται στις σημ. 94 και 95.

⁹⁶ Althammer C./Roth H. (επιμ.), Instrumentalisierung von Zivilprozessen, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2018, passim.

⁹⁷ European Law Institute (ELI)/International Institute for the Unification of Private Law (Unidroit), ELI-UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure, Oxford University Press, Οξφόρδη 2021, Rule 17, σ. 48 επ.

⁹⁸ Έτσι Stürner R., «*Verfahrensgrundsätze des Zivilprozesses und Verfassung*», στο Grunsky W./Stürner R./Walter G./Wolf M. (επιμ.), Festschrift für Fritz Baur, Mohr, Τύμπινγκεν 1981, σ. 648 επ.

⁹⁹ Εγγύτερα Βασιλειάδης Δ., «*Άρθρο 6 § 1 – Η αρχή της δημοσιότητας της δίκης*», σε: Σαρμάς Ι./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ., ΕΣΔΑ – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2021, σ. 311 επ.

¹⁰⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 24989/17, 06.02.2024, *Đurić κατά Σερβίας*, παρ. 45, 74· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 58512/16, 30.06.2020, *Cimperšek κατά Σλοβενίας*, παρ. 28, 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 72164/14, 16.06.2020, *Covalenco κατά Μολδαβίας*, παρ. 15, 20· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 44164/14, 09.06.2016, *Madaus κατά Γερμανίας*, παρ. 14, 22.

την αρχή της δημοσιότητας, δεν έχει αριθμητικό χαρακτήρα, αλλά συναρτάται προς τη φύση της διαφοράς, που άγεται κάθε φορά προς δικαστική κρίση¹⁰¹.

3. Παρωχημένη σημασία της προφορικότητας;

Το δεύτερο επιχείρημα που διατυπώνεται κατά της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνευτικής πρότασης βάλλει κατά της θέσης του γράφοντος ότι σκοπός της προφορικής συζήτησης είναι να λειτουργήσει ως διάυλος άμεσης και προσωπικής επικοινωνίας ανάμεσα στους διαδίκους και το δικαστήριο. Κατά την κρατούσα γνώμη στην ελληνική θεωρία, παρατηρείται συναφώς ότι η αρχή της προφορικότητας δεν αφορά τη διεξαγωγή των αποδείξεων, αλλά ισχύει αποκλειστικά «για την “υπό στενή εννοία προφορική συζήτηση”, η οποία περιλαμβάνει μόνο το στάδιο προβολής των πραγματικών ισχυρισμών και της μετ’ απόδειξη συζητήσεως»¹⁰². Στη βάση δε της στενής αυτής σύλληψης της συζήτησης υποστηρίζεται ότι ο ν. 4335/2015 επέφερε μεν σημαντικές αλλαγές στο πεδίο της δικονομικής απόδειξης, δεν έθιξε όμως κατ’ ουσίαν την αρχή της προφορικότητας, η οποία είχε απωλέσει τη σημασία της ήδη υπό το προϊσχύσαν δίκαιο, διότι κατά τη δικάσιμο κυριαρχούσε η αποδεικτική διαδικασία και δεν γινόταν ουσιαστική προφορική συζήτηση¹⁰³. Αλλά και πέραν τούτου, συνεχίζει η ίδια γνώμη, η προφορικότητα αποτυγχάνει να λειτουργήσει ως διάυλος άμεσης επικοινωνίας μεταξύ διαδίκων και δικαστή: «Η προσωπική επικοινωνία μεταξύ διαδίκων και δικαστηρίου πλέον έχει αντικατασταθεί από την έμμεση επικοινωνία μεταξύ πληρεξουσίου δικηγόρου και δικαστηρίου. Ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο πληρεξούσιος δικηγόρος παρίσταται μετά του διαδίκου, ο τελευταίος δεν δύναται να επικοινωνήσει προσωπικά με το δικαστήριο, ήτοι το δικαστήριο δεν αφουγκράζεται τον ίδιο τον διάδικο παρά μόνο τη νομική του παρουσία. Ως εκ τούτου, η προφορικότητα στην παρούσα νομική πραγματικότητα όχι μόνο δεν οδηγεί σε προσωπική επικοινωνία, αλλά δύναται να απολήξει σε μια απρόσωπη ενθάρρυνση της ρητορικής δεινότητας του εκάστοτε πληρεξουσίου δικηγόρου»¹⁰⁴.

Σε σχέση με την παραπάνω επιχειρηματολογία μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής. Η επικράτηση της αντίληψης ότι η αρχή της προφορικότητας βρίσκει εφαρμογή μόνο στην «υπό στενή συζήτηση» οφείλεται σε ιστορικούς λόγους, οι οποίοι σήμερα έχουν εκλείψει¹⁰⁵. Από την άποψη αυτή, φαίνεται ακριβέστερο να γίνει δεκτό ότι η εμβέλεια της προφορικότητας εκτείνεται σε ολόκληρη την υπό ευρεία έννοια συζήτηση, καταλαμβάνοντας έτσι και την αποδεικτική διαδικασία. Αυτή η ευρεία θεώρηση, που σε διεθνές επίπεδο είναι μάλλον κρατούσα¹⁰⁶, συμπλέει, όπως διαπιστώθηκε ήδη, με τη νομολογία του ΕΔΔΑ για το δικαίωμα σε προφορική συζήτηση, και ανταποκρίνεται πληρέστερα στο δικαιοηθικό περιεχόμενο, στην «ουσία» της προφορικότητας,

¹⁰¹ Ανωτέρω υπό II 3.

¹⁰² Πισίνα, «Εμμάρτυρη απόδειξη», ό.π., σ. 291 επ.

¹⁰³ Ibid., σ. 291.

¹⁰⁴ Ibid., σ. 292.

¹⁰⁵ Εγγύτερα επ’ αυτού Μαντζουράνης, Οι θεμελιώδεις δικονομικές αρχές, ό.π., σ. 20 επ., 104.

¹⁰⁶ Πρβλ. American Law Institute (ALI)/International Institute for the Unification of Private Law (Unidroit), Principles of Transnational Civil Procedure, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2005, Principle 19, σ. 40 επ.· European Law Institute (ELI)/International Institute for the Unification of Private Law (Unidroit), ELI-UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure, ό.π., Rule 18, σ. 52 επ.

την οποία η αντικρουόμενη γνώμη επιχειρεί να υποβαθμίσει. Πράγματι, η προφορικότητα δεν αποτελεί απλώς έναν «τύπο», μια «φόρμα», με την οποία εισφέρονται οι πραγματικοί ισχυρισμοί στη δίκη¹⁰⁷, ή ένα «τεχνικό μέσο», το οποίο υπηρετεί τη δημοσιότητα της δίκης: αποτελεί δικαιοηθική αρχή, που διασφαλίζει ότι οι διάδικοι θα αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα έχοντα δικαίωμα λόγου και όχι ως αντικείμενα της διαδικασίας¹⁰⁸. Το γεγονός ότι στην ελληνική πολιτική δίκη η φωνή των διαδίκων δεν ακούγεται τόσο συχνά, όσο ίσως θα έπρεπε, δεν δικαιολογεί το συμπέρασμα ότι οι ίδιοι δεν επιτρέπεται να λάβουν το λόγο. Απεναντίας, στον ΚΠολΔ υπάρχουν αρκετές διατάξεις, που υποδηλώνουν ότι ο Έλληνας νομοθέτης δεν θέλησε τους διαδίκους να μένουν βωβοί κατά τη διάρκεια της δίκης: Το δικαστήριο έχει την εξουσία να υποβάλλει ερωτήσεις στους διαδίκους ζητώντας από αυτούς διασαφήσεις σχετικές με την υπόθεση (ΚΠολΔ 245) ή να διατάσσει αυτεπαγγέλτως την εξέταση διαδίκων ως αποδεικτικό μέσο (ΚΠολΔ 107, 237 παρ. 3 εδ. β' και παρ. 8, 416) και δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, στις οποίες οι Έλληνες δικαστές κάνουν χρήση της εξουσίας αυτής¹⁰⁹. Αλλά και οι διάδικοι έχουν το δικαίωμα να προβαίνουν «εις άμεσον ανάκλησιν των ομολογιών» του πληρεξουσίου δικηγόρου τους (ΚΠολΔ 99) και «ενδεχομένως...εις διόρθωσιν και συμπλήρωσιν ή επεξήγησιν υπ' αυτού πραγματικών ισχυρισμών»¹¹⁰, προσέτι δε μπορούν, λαμβάνοντας άδεια από τον προεδρεύοντα δικαστή, να υποβάλλουν ερωτήσεις σε κάθε πρόσωπο που μετέχει στη συζήτηση (ΚΠολΔ 234, παρ. 2). Ο ίδιος ο νόμος παρέχει, εξάλλου, ρητώς σε κάθε διάδικο το δικαίωμα να ζητεί τη διεξαγωγή απόδειξης με το αποδεικτικό μέσο της εξέτασης διαδίκων (ΚΠολΔ 416), ενώ είναι αξιοπρόσεκτο ότι το ελληνικό δίκαιο – σε αντίθεση προς άλλες έννομες τάξεις – προσδίδει πλέον στο αποδεικτικό αυτό μέσο κύριο και όχι απλώς επικουρικό χαρακτήρα¹¹¹.

Ακόμη όμως και αν ήθελε υποτεθεί ότι ο ΚΠολΔ δεν προέβλεπε καμία από τις παραπάνω δυνατότητες, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη θα επέβαλλε σε πολλές περιπτώσεις στον πολιτικό δικαστή να ακούσει τη φωνή των ίδιων των διαδίκων. Είναι βέβαια αλήθεια ότι το άρθρο 6, παρ. 3 ΕΣΔΑ, το οποίο κατοχυρώνει μεταξύ άλλων το δικαίωμα κάθε κατηγορουμένου «όπως υπερασπίση ο ίδιος εαυτόν», βρίσκει (ευθεία) εφαρμογή μόνο στην ποινική δίκη¹¹². Σύμφωνα, ωστόσο, με τη νομολογία του Στρασβούργου, η ΕΣΔΑ εγγυάται στους διαδίκους της πολιτικής δίκης ένα ευρύτερο δικαίωμα, το δικαίωμα κάθε διαδίκου να παρουσιάζει την υπόθεσή του

¹⁰⁷ Για την τεχνική αυτή λειτουργία της προφορικότητας βλ. Τσαντίνη Σ., «Η αρχή της προφορικότητας της συζήτησης στην πολιτική δίκη», στο Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλτσή Π, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 1443 επ., 1458 επ.· πρβλ. και Ράμμο Γ., Εγχειρίδιον Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήναι 1978, σ. 339.

¹⁰⁸ Stürmer R., «Mündlichkeit und Schriftlichkeit», ό.π., σ. 1004· πρβλ. και Μπέη Κ., «Τα συνταγματικά θεμέλια της δικαστικής προστασίας», στο Ένωσις Ελλήνων Δικονομολόγων (επιμ.), Αφιέρωμα εις Γεώργιον Ιω. Οικονομόπουλο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήναι/Κομοτηνή 1981, σ. 196.

¹⁰⁹ Ενδεικτικώς ΜΕφΑθ 740/2025, ΤΝΠ Qualex· ΜΕφΑθ 321/2025, ΤΝΠ Qualex· ΜΠρΑθ 369/2024 ΤΝΠ Qualex· [ΜΕφΑθ 235/2024](#) ΤΝΠ Qualex· Qualex· ΜΕφΑθ 1420/2020, ΕΦΑΠΟΛΔ 12/2020, 1326 με παρατ. Δ. Παπανικολάου.

¹¹⁰ Ράμμος, Εγχειρίδιον Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, ό.π., σ. 259.

¹¹¹ Εγγύτερα επ' αυτού Νικολόπουλος Γ., Δίκαιο Αποδείξεως, 2^η έκδ., Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2011, σ. 277 επ.

¹¹² ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 66048/09, 27.10.2015, *Κόνη κατά Κύπρον*, παρ. 29· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 66048/09, 24.09.2013, *Sardón Alvirá κατά Ισπανίας*, παρ. 48· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. [18223/04](#), 10.7.2007, *Cruz de Carvalho κατά Πορτογαλίας*, παρ. 29· πρβλ. όμως και Rozakis C., «The Right To A Fair Trial In Civil Cases», The Irish Judicial Studies Institute Journal 2/2004, σ. 96 («application by analogy..., whenever feasible»).

ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων έχοντας τα ίδια όπλα με τον αντίδικο¹¹³. Κατά τη νομοθετική εξειδίκευση του δικαιώματος αυτού, τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι καταρχήν ελεύθερα να επιλέγουν τα κατά την κρίση τους πρόσφορα μέσα. Έτσι, δυσχερώς θα μπορούσε να αμφισβητηθεί ότι ανταποκρίνεται στις επιταγές της δίκαιης δίκης το άρθρο 574 εδ. α' ΚΠολΔ, το οποίο επιφυλάσσει το δικαίωμα αγόρευσης ενώπιον του Αρείου Πάγου αποκλειστικά στους πληρεξουσίους δικηγόρους των διαδίκων¹¹⁴. Αλλά η δικονομική αυτονομία των κρατών-μερών της ΕΣΔΑ τελεί υπό τον απαράβατο όρο ότι οι εθνικές δικονομικές ρυθμίσεις διασφαλίζουν την αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος προς δικαστική ακρόαση, στηριζόμενο δε στη σκέψη αυτή το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί επανειλημμένα ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η αρχή της αποτελεσματικής προστασίας μπορεί να επιτάσσει την χορήγηση στους διαδίκους της δυνατότητας να ακουστούν αυτοπροσώπως στη δίκη¹¹⁵. Το πότε συμβαίνει αυτό εξαρτάται ιδίως από τη φύση της κρινόμενης υπόθεσης, αλλά και από άλλες παραμέτρους, όπως είναι οι πρακτικές δυσχέρειες που ανακύπτουν, όταν ένας διάδικος κρατείται σε σωφρονιστικό κατάστημα¹¹⁶. Γενικά μπορεί να λεχθεί ότι όταν η έκβαση της δίκης εξαρτάται αποκλειστικά από την επίλυση νομικών ζητημάτων, ο δίκαιος χαρακτήρας της δίκης δεν αίρεται εκ μόνου του λόγου ότι οι διάδικοι αποστερήθηκαν τη δυνατότητα να ακουστούν αυτοπροσώπως στη δίκη¹¹⁷. Με βάση τη σκέψη αυτή έχει για παράδειγμα νομολογηθεί ότι καταρχήν οι διάδικοι δεν έχουν αξίωση να παρίστανται αυτοπροσώπως σε διαδικασίες, στις οποίες κρίνεται κατά διακριτική ευχέρεια αν θα παρασχεθεί άδεια προς άσκηση ενδίκων μέσων κατά ορισμένης απόφασης (*leave-to-appeal proceedings*), αφού κριτήριο για τη χορήγηση μιας τέτοιας άδειας είναι η νομική σημασία της εκάστοτε κρινόμενης υπόθεσης¹¹⁸. Όταν, αντίθετα, η διαφορά που εκκρεμεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων δεν είναι (αμιγώς) νομική, αλλά πραγματική, το ΕΔΔΑ τείνει να καταφάσκει την αναγκαιότητα αυτοπρόσωπης ακρόασης όχι μόνο, όταν ο εθνικός δικαστής καλείται να εκτιμήσει την προσωπικότητα των διαδίκων, όπως συμβαίνει λ.χ. σε δίκες σχετικές με την γονική μέριμνα ανήλικου τέκνου¹¹⁹ ή την κήρυξη ενός προσώπου σε δικαστική συμπαράσταση και τον εγκλεισμό του σε ψυχιατρική κλινική¹²⁰, αλλά και όταν οι διάδικοι έχουν βιώσει τα πραγματικά γεγονότα, γύρω από τα οποία στρέφεται η διαφορά, και συνεπώς είναι σε θέση να εισφέρουν την προσωπική

¹¹³ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 5386/10, 24.03.2022, *Zayidov κατά Αζερμπαϊτζάν II*, παρ. 87· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 40947/11, 24.01.2017, *Fridman κατά Λιθουανίας*, παρ. 24· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 16115/13, 05.06.2014, *Margaretić κατά Κροατίας*, παρ. 127· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 23243/03, 15.01.2010, *Sokur κατά Ρωσίας*, παρ. 31.

¹¹⁴ Settem, Applications of the 'Fair Hearing' Norm, ό.π., σ. 317.

¹¹⁵ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 35637/03, 03.02.2011, *Sporer κατά Αυστρίας*, παρ. 44· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 28702/95, 23.02.1999, *Fidler κατά Αυστρίας*.

¹¹⁶ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 20075/03, 17.12.2009, *Shilbergs κατά Ρωσίας*, παρ. 106· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 13470/02, 23.10.2008, *Khuzhin και λοιποί κατά Ρωσίας*, παρ. 105.

¹¹⁷ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 48044/10, 75722/12 και 25176/13, 12.04.2018, *Bektashi Community και λοιποί κατά ΠΓΔΜ*, παρ. 83.

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 42628/04, 06.12.2007, *Súsanna Rós Westlund κατά Ισλανδίας*, παρ. 34· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 55853/00, 08.02.2005 *Miller κατά Σουηδίας*, παρ. 30.

¹¹⁹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. [31111/04](#), 07.12.2006, *Hunt κατά Ουκρανίας*, παρ. 57.

¹²⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 44009/05, 27.03.2008, *Shtukaturon κατά Ρωσίας*, παρ. 71 επ.

εμπειρία τους στη δίκη¹²¹. Όπως μάλιστα έχει εύστοχα επισημανθεί, η επιχειρηματολογία των αποφάσεων του ΕΔΔΑ που αναγνωρίζουν το δικαίωμα αυτοπρόσωπης παράστασης σε αστικές υποθέσεις δεν διαφέρει από την επιχειρηματολογία των αποφάσεων που καταφάσκουν την ύπαρξη δικαιώματος σε προφορική συζήτηση¹²² – ενίοτε μάλιστα οι δύο προβληματικές συμφύρονται¹²³. Άλλωστε, και το ίδιο το Δικαστήριο έχει παρατηρήσει ότι η αυτοπρόσωπη παράσταση και η – έγγραφη ή προφορική – μορφή της διαδικασίας αποτελούν ζητήματα αλληλένδετα, τα οποία πρέπει να αναλύονται στο ευρύτερο πλαίσιο της εγγύησης της δίκαιης δίκης¹²⁴. Και τούτη η παρατήρηση οπωσδήποτε επιβεβαιώνει τη θέση που διατύπωνε ο Κεραμεύς πριν από είκοσι και πλέον χρόνια: «Ο βωβός διάδικος δεν είναι διάδικος. Δεν είναι διάδικος νοηματικώς και λειτουργικώς συμβατός προς την έννοια του διαδίκου, όπως τη θέλει το άρθρο 6 της συμβάσεως της Ρώμης»¹²⁵.

4. Δυνατότητα σχηματισμού ασφαλούς δικανικής πεποίθησης χωρίς εμμάρτυρη απόδειξη;

Έχει, τέλος, διατυπωθεί η άποψη ότι οι εδώ υποστηριζόμενες θέσεις «δεν πείθουν στη γενικότητά τους, διότι είναι πολύ πιθανό μετά την εκκαθάριση των ισχυρισμών και τη μελέτη των λοιπών προσκομιζόμενων αποδεικτικών μέσων και ιδίως των εγγράφων, το δικαστήριο να έχει σχηματίσει πλήρη δικανική πεποίθηση ως προς τη βασιμότητα των πραγματικών ισχυρισμών, οπότε δεν δικαιολογείται ... για λόγους ορθότερης εκτίμησης της διαφοράς ... η ενεργοποίηση της αυτεπάγγελτης εκ μέρους του διαταγής αποδείξεων»¹²⁶. Η κριτική αυτή φαίνεται ότι οφείλεται εν μέρει σε παρανόηση, διότι η σύμφωνη με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ δεν σημαίνει ότι η διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης είναι υποχρεωτική σε κάθε περίπτωση που ζητείται η διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης από κάποιον διάδικο. Έτσι, όπως είχαμε επισημάνει σε άλλη θέση, όταν η αγωγή είναι προδήλως νόμω αβάσιμη, ο δικαστής μπορεί και πρέπει να την απορρίψει, χωρίς προηγουμένως να εξετάσει μάρτυρες¹²⁷. Και τούτο, όχι μόνο επειδή το νόμω αβάσιμο καθιστά άσκοπη την ενασχόληση του δικαστή με το πραγματικό σκέλος της διαφοράς, αλλά και επειδή στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ εμπίπτουν μόνο δικαιώματα, η ύπαρξη των οποίων είναι σοβαρά υποστηρίξιμη¹²⁸. Από όσα, εξάλλου, προελέχθησαν συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο δικαστής μπορεί να προβεί σε άμεση απόρριψη της αγωγής, αν μετά την «εκκαθάριση» των εκατέρωθεν προβαλλόμενων ισχυρισμών διαπιστώσει

¹²¹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 41036/16, 24.04.2025, *Ivan Karpenko κατά Ουκρανίας II*, παρ. 29 επ.· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 36122/06, 22.11.2011, *Natig Mirzayev κατά Αζερμπαϊτζάν*, παρ. 48, 51.

¹²² Settem, Applications of the 'Fair Hearing' Norm, ό.π., σ. 323 επ.

¹²³ Πρβλ. ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 67259/14, 09.02.2017, *Selmani και λοιποί κατά ΠΓΔΜ*, παρ. 41: «The applicants were therefore entitled to an oral hearing... The administration of justice would have been better served in the applicants' case by affording them the right to explain their personal experience in a hearing...».

¹²⁴ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 64160/11, 08.11.2016, *Rönkä κατά Εσθονίας*, παρ. 34.

¹²⁵ Κεραμεύς Κ., «Πορίσματα», στο Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων/Δικηγορικός Σύλλογος Κω (επιμ.), Τα μη πληρούντα τους όρους του νόμου αποδεικτικά μέσα και τα δικαστικά τεκμήρια, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα/Κομοτηνή 2003, σ. 273.

¹²⁶ Καραϊνδρου, «Διαταγή αποδείξεων», ό.π., σ. 25.

¹²⁷ Μαντζουράνης, Οι θεμελιώδεις δικονομικές αρχές, ό.π., σ. 208.

¹²⁸ Ανωτέρω υπό II 1.

ότι ο εναγόμενος συνομολογεί στο σύνολό της την ιστορική βάση της αγωγής ή ότι ο ενάγων συνομολογεί πλήρως την ιστορική βάση κάποιας ένστασης του εναγομένου. Διότι η έλλειψη αμφισβήτησης ως προς τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά συνιστά κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ «εξαιρετική περίπτωση» ικανή να κάμψει το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση¹²⁹. Αλλά και όταν υπάρχουν αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά, τα οποία, όμως, αποδεικνύονται με έγγραφα, η διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης θα μπορεί ενδεχομένως να αποφευχθεί. Και τούτο, διότι σύμφωνα με το άρθρο 393, παρ. 2 ΚΠολΔ «δεν επιτρέπεται η απόδειξη με μάρτυρες κατά του περιεχομένου εγγράφου», ενώ σύμφωνα με την παρ. 3 του ίδιου άρθρου, «δεν επιτρέπεται να αποδειχθούν με μάρτυρες πρόσθετα σύμφωνα, προγενέστερα, σύγχρονα ή μεταγενέστερα δικαιοπραξίας που έχει συνταχθεί εγγράφως, ακόμη και αν δεν αντίκεινται στο περιεχόμενο του εγγράφου». Οι αποδεικτικοί αυτοί περιορισμοί, γνωστοί και στο γαλλικό δίκαιο (άρθρ. 1359 γαλλΑΚ)¹³⁰, είναι βεβαίως ιδιαιτέρως δραστικοί, πρέπει ωστόσο να θεωρηθούν μάλλον συμβατοί με το δικαίωμα στην απόδειξη για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, διότι δικαιολογούνται από την αυξημένη αξιοπιστία των εγγράφων και συμβάλλουν στην ενίσχυση της τυπικότητας και άρα της ασφάλειας των συναλλαγών¹³¹. Και δεύτερον, διότι δεν θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος απόδειξης, καθώς κάμπτονται, όταν η παράλειψη ενός διαδίκου να μεριμνήσει για τη τήρηση εγγράφου δεν είναι καταλογιστή στον ίδιο, όπως λ.χ. όταν συνέτρεχε φυσική ή ηθική αδυναμία για την κτήση εγγράφου (ΚΠολΔ 394, παρ. 1 περ. β')¹³².

Ενώ όμως η αυξημένη αξιοπιστία της έγγραφης απόδειξης φαίνεται ικανή να δικαιολογήσει τον αποκλεισμό της απόδειξης με μάρτυρες, η υποχώρηση του εμμάρτυρου μέσου μπροστά στο ήσσονος βαρύτητας αποδεικτικό μέσο των ενόρκων βεβαιώσεων δεν μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη. Για το λόγο αυτό – και αντίθετα προς ό,τι φαίνεται να υπολαμβάνει η αντικρουόμενη γνώμη – όταν κάποιος διάδικος ζητεί τη διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης στο ακροατήριο, η σύμφωνη με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ ερμηνεία του άρθρου 237 ΚΠολΔ θα υποχρεώνει κατά κανόνα το δικαστή να ανταποκριθεί στο σχετικό αίτημα. Στην περίπτωση αυτή η έκδοση απόφασης στηριζόμενης αποκλειστικά στις προαποδεικτικώς προσκομισθείσες ένορκες βεβαιώσεις θα πρέπει καταρχήν να αποκλεισθεί, εκτός βέβαια αν πρόκειται για απόφαση ευνοϊκή για το διάδικο που ζήτησε τη διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης. Τούτο καθίσταται σαφές αν ληφθούν υπόψη τα εξής.

Πρώτον, η δυνατότητα διεξαγωγής εμμάρτυρης απόδειξης στο πλαίσιο ουσιαστικής συζήτησης παρέχεται μόνο σε περιπτώσεις, στις οποίες η χρήση μαρτύρων δεν αποκλείεται για κάποιον από τους λόγους, που προβλέπονται στο άρθρο 393 ΚΠολΔ. Με άλλα λόγια, το εδώ εξεταζόμενο πρόβλημα εντοπίζεται σε περιπτώσεις, στις οποίες οι διάδικοι ούτε έχουν στη διάθεσή τους ούτε

¹²⁹ Ανωτέρω υπό II 3.

¹³⁰ Ferrand F., «Preuve», στο Répertoire de procédure civile, Dalloz, 2013 (act. 2025), αρ. 215 επ.

¹³¹ Ποδηματά Ε., «Οι περιορισμοί της εμμάρτυρης αποδείξεως», στο Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλτσή II, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 1282 επ.

¹³² Μαντζουράνης, «Η νέα τακτική διαδικασία», ό.π., σ. 284 επ.

όφειλαν να έχουν αποκτήσει έγγραφο με αποδεικτική δύναμη¹³³. Αν λοιπόν οι διάδικοι αυτοί, αποστερηθούν τη δυνατότητα χρήσης του εμμάρτυρου μέσου, κινδυνεύουν να περιέλθουν σε (ανυπαίτια) αποδεικτική αδυναμία.

Δεύτερον, χαρακτηριστικό του εμμάρτυρου αποδεικτικού μέσου είναι η μοναδικότητα του. Κάθε μάρτυρας είναι αναντικατάστατος, διότι είναι ο μόνος που είδε, άκουσε ή πληροφορήθηκε αυτά, τα οποία καλείται να καταθέσει¹³⁴. Για αυτό άλλωστε και ο νόμος προβλέπει ότι οι μάρτυρες έχουν καθήκον μαρτυρίας και μπορούν να κληθούν στη δίκη από οποιοδήποτε διάδικο (άρθρο 398, παρ. 1, 2 ΚΠολΔ). Εξάλλου, κατά το ισχύον δίκαιο ο μάρτυρας δεν «ανήκει» μόνο στον ενάγοντα ή τον εναγόμενο, έστω και εάν πρόκειται σε κάποιον από αυτούς¹³⁵, καθώς κατά την αρχή της κοινότητας των αποδεικτικών μέσων (άρθρο 346 ΚΠολΔ) *testes et documenta per productionem fiunt communia*¹³⁶. Συνεπώς, ο μάρτυρας υποχρεούται να καταθέσει όλα όσα γνωρίζει για την επίδικη διαφορά, ανεξάρτητα από το αν τα μαρτυρούμενα πραγματικά περιστατικά είναι επωφελή ή δυσμενή για τον ένα ή τον άλλο διάδικο. Επειδή, εντούτοις, ο μάρτυρας δεν είναι συνήθως σε θέση να γνωρίζει ποια πραγματικά γεγονότα είναι νομικώς σημαντικά και ποια όχι, ο νόμος προβλέπει ότι τόσο ο δικαστής όσο και οι διάδικοι, εφόσον λάβουν άδεια από το δικαστή, μπορούν να του θέτουν ερωτήσεις (ΚΠολΔ 234 § 2, πρβλ. και ΚΠολΔ 409 § 3). Ωστε σκοπός των ερωτήσεων δεν μπορεί παρά να είναι η «εξάντληση» του μάρτυρα, δηλαδή η πλήρης αποδεικτική αξιοποίηση του εμμάρτυρου αποδεικτικού μέσου.

Τρίτον, οι ένορκες βεβαιώσεις αποτελούν, όπως προελέχθη, επισφαλή αποδεικτικά μέσα, δεδομένου ότι στην πράξη ο ενόρκως βεβαιών καλείται συχνά να υπογράψει ένα κείμενο που έχει διατυπωθεί από τον πληρεξούσιο δικηγόρο κάποιου διαδίκου. Ακόμη όμως και αν κανείς υπέθετε ότι οι πληρεξούσιοι δικηγόροι δεν είχαν καμία ανάμιξη στη διαδικασία παραγωγής των ενόρκων βεβαιώσεων, μια ένορκη βεβαίωση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί συγκρίσιμη με μία μαρτυρική κατάθεση. Και τούτο, όχι μόνο επειδή ελλείπει το στοιχείο της αμεσότητας, για το οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια, αλλά και επειδή το υφιστάμενο διαδικαστικό πλαίσιο δεν επιτρέπει την υποβολή ερωτήσεων προς τον ενόρκως βεβαιούντα¹³⁷, καίτοι αυτός είναι εξίσου αναντικατάστατος με τον μάρτυρα, με συνέπεια να μη διασφαλίζεται η «εξάντληση» του συγκεκριμένου αποδεικτικού μέσου και να τίγεται η αρχή της αντιδικίας (*adversarial principle*), που κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ συνιστά συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης¹³⁸.

¹³³ Ibid., σ. 289.

¹³⁴ Γέσιου-Φαλτση Π., Δίκαιο Αποδείξεως, 3^η έκδ., Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 167.

¹³⁵ Timmerbeil, Witness Coaching und Adversary System, ό.π., σ. 150.

¹³⁶ Πρβλ. Riss O., Die Gemeinschaftlichkeit der Beweismittel, Jan Sramek, Βιέννη 2016, σ. 66.

¹³⁷ Γιαννόπουλος Π., «Οι ένορκες βεβαιώσεις μετά τον ν. 4842/2021», ΕΠολΔ 5/2021, σ. 523.

¹³⁸ Βεζυρτζή Α., «Σκέψεις αναφορικά με την απαγόρευση υποβολής ερωτήσεων προς τον ενόρκως βεβαιούντα υπό το πρίσμα του ενισχυμένου ρόλου των ενόρκων βεβαιώσεων στη νέα τακτική διαδικασία», στο Ένωση Ελλήνων Δικονομολόγων/Δικηγορικός Σύλλογος Καρδίτσας, Η νέα τακτική διαδικασία υπό το πρίσμα των θεμελιωδών αρχών της πολιτικής δίκης, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2018, σ. 309· Settem, Applications of the 'Fair Hearing' Norm, ό.π., σ. 366· πρβλ. και ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 24221/13, 29.11.2016, Carmel Saliba κατά Μάλτας, παρ. 76.

Τέταρτον, το δικαίωμα αποδείξεως, το οποίο κατοχυρώνεται όχι μόνο από το άρθρο 20, παρ. 1 Συντ.¹³⁹, αλλά και από το άρθρο 6, παρ. 1 ΕΣΔΑ¹⁴⁰, εγγυάται μεταξύ άλλων το δικαίωμα των διαδίκων να υποβάλλουν αποδεικτικές αιτήσεις, τις οποίες το δικαστήριο υποχρεούται να λαμβάνει υπόψη. Δεν αποκλείεται βέβαια το δικαστήριο – στη βάση μιας προεκτίμησης των προσφερόμενων αποδεικτικών μέσων – να απορρίψει μία αποδεικτική αίτηση. Το αίτημα για διεξαγωγή αυτοψίας μπορεί λ.χ. να απορριφθεί, αν το δικαστήριο έχει στη διάθεσή του αξιόπιστο φωτογραφικό υλικό, ώστε να φαίνεται βάσιμη η εκτίμηση ότι η αυτοψία δεν θα προσφέρει κάτι περισσότερο¹⁴¹. Η προεκτίμηση των αποδείξεων δεν μπορεί, ωστόσο, να είναι αυθαίρετη ή περισσότερο «ελεύθερη» από την ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων, για την οποία το άρθρο 340 εδ. β΄ ΚΠολΔ αξιώνει σαφή έκθεση των λόγων, που οδήγησαν τον δικαστή στο σχηματισμό της πεποίθησής του. Όπως, λοιπόν, το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση, έτσι και το δικαίωμα στην απόδειξη υποχρεώνει καταρχήν τον δικαστή να αιτιολογεί την απόφαση, με την οποία απορρίπτει το αίτημα για διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης στο ακροατήριο¹⁴².

Υπό τα παραπάνω δεδομένα πρέπει να γίνει δεκτό ότι ακόμη και αν ο δικαστής διαβάζοντας τις προαποδεικτικώς προσκομισθείσες ένορκες βεβαιώσεις πεισθεί σε πρώτο χρόνο για την ύπαρξη των πραγματικών περιστατικών που βαρύνεται να αποδείξει, ο ενάγων είναι υποχρεωμένος να διατάξει τη διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησης, εφόσον ο εναγόμενος αρνείται την αγωγή και προς το σκοπό ανταπόδειξης ζητεί την εμμάρτυρη εξέταση κάποιων από τα πρόσωπα που χορήγησαν ένορκη βεβαίωση. Αλλά και αντιστρόφως, ακόμη και αν ο δικαστής έχει πεισθεί πλήρως ως προς την ανυπαρξία των πραγματικών γεγονότων, στα οποία στηρίζεται η αγωγή, είναι παρόλα αυτά υποχρεωμένος να διατάξει τη διεξαγωγή εμμάρτυρης εξέτασης στο ακροατήριο, εφόσον τούτο ζητείται από τον ενάγοντα. Πράγματι, τυχόν απόρριψη των αποδεικτικών αιτήσεων των διαδίκων με την αιτιολογία ότι το δικαστήριο έχει ήδη σχηματίσει δικανική πεποίθηση για την αλήθεια των αποδεικτέων ισχυρισμών, θα εμπεριείχε προφανώς προεκτίμηση αποδείξεων¹⁴³. Μόνο που τούτη η προεκτίμηση δεν θα στηριζόταν σε αντικειμενικά δεδομένα, αλλά θα ήταν κατά πάσα πιθανότητα αυθαίρετη, διότι ως προς το αν η διεξαγωγή εμμάρτυρης απόδειξης θα επιβεβαίωνε, θα κλόνιζε ή και θα μετέστρεφε πλήρως τη δικανική πεποίθηση συνήθως μόνο αστήρικτες εικασίες μπορούν να διατυπωθούν. Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε ότι πριν από την τροποποίησή του με το ν. 5221/2025 το άρθρο 237 § 8 εδ. α΄ ΚΠολΔ όριζε ότι οι μάρτυρες που εξετάζονται σε περίπτωση διεξαγωγής ουσιαστικής συζήτησης προέρχονται καταρχήν από τον κύκλο των προσώπων που χορήγησαν ένορκη βεβαίωση. Ο ίδιος ο νόμος αναγνώριζε, λοιπόν, ότι αν τα πρόσωπα αυτά εξεταστούν στο ακροατήριο, είναι *πιθανό* να προκύψουν νέα αποδεικτικά στοιχεία,

¹³⁹ Θεμελιωδώς Γέσιου-Φαλτσή Π., «*Το δικαίωμα αποδείξεως*», ΕλλΔνη 6/1987, σ. 561 επ.

¹⁴⁰ Εγγύτερα επ' αυτού Nissen M., *Das Recht auf Beweis im Zivilprozess*, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2019, σ. 334 επ.

¹⁴¹ BGH NJW-RR 2 (1987), 1237 (1238).

¹⁴² Πρβλ. ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 7577/02, 03.05.2007, *Bochan κατά Ουκρανίας*, παρ. 81 επ.

¹⁴³ Έτσι προφανώς και Ορφανίδης Γ., «*Η τακτική διαδικασία στην πρωτοβάθμια δίκη*», στο Νομική Σχολή ΑΠΘ/Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης (επιμ.), *Η πολιτική δίκη σε κρίσιμη καμπή: Επιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του Καθηγητή Νικολάου Νίκα, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2016*, σ. 32.

διότι η διαδικασία παραγωγής των ενόρκων βεβαιώσεων δεν είναι σε θέση να διασφαλίσει την εξάντληση του μάρτυρα.

Μερίδα της θεωρίας επιχείρησε παρόλα αυτά να υπερασπισθεί τις επιλογές του δικονομικού νομοθέτη, υποστηρίζοντας ότι η απόσταση που χωρίζει τις ένορκες βεβαιώσεις από τους μάρτυρες δεν είναι ιδιαίτερος μεγάλη. Η άποψη αυτή αναγνωρίζει βέβαια ότι *«η αδυναμία εξέτασεως των ενόρκως βεβαιούντων... συνιστά ένα έλλειμμα αμεσότητας των αποδείξεων»*¹⁴⁴, υποστηρίζει, ωστόσο, ότι η υποκειμενική αμεσότητα, δηλαδή η άμεση επαφή του δικαστή με τον μάρτυρα, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία για την ορθή εκτίμηση των αποδείξεων, διότι οι δικαστές δεν έχουν την απαιτούμενη εκπαίδευση, προκειμένου να «ψυχογραφούν» τους μάρτυρες και να αντιλαμβάνονται αν η κατάθεσή τους είναι αληθής¹⁴⁵. *«Αυτό που ενδιαφέρει, κυρίως, για την επίτευξη της ορθής απονομής της δικαιοσύνης»*, συνεχίζει η ίδια γνώμη, είναι *«η εγγύτητα του βεβαιούντος με τα αποδεικτέα ζητήματα, ήτοι η αντικειμενική αμεσότητα, η οποία ενυπάρχει και στην περίπτωση των ενόρκων βεβαιώσεων»*¹⁴⁶. Για αυτό και κατά την αξιολόγηση τόσο των μαρτυρικών καταθέσεων όσο και των ενόρκων βεβαιώσεων *«ιδιαίτερη βαρύτητα θα πρέπει να αποδίδεται στο πρόσωπο του μάρτυρος ή του ενόρκως βεβαιούντα και στη σχέση του με τα επίδικα γεγονότα»*¹⁴⁷. Ωστόσο, η επιχειρηματολογία αυτή δεν φαίνεται απροσμάχητη. Ότι η σχέση του ενόρκως βεβαιούντος με τα αποδεικτέα γεγονότα – ας μας επιτραπεί να προσθέσουμε: και με τους διαδίκους – είναι κρίσιμη για την εκτίμηση της κατάθεσής του αποτελεί μάλλον κοινό τόπο και σε κάθε περίπτωση προκύπτει σαφώς από το συνδυασμό των άρθρων 423, παρ. 1, 407 και 409, παρ. 2 ΚΠολΔ. Δεν είναι ωστόσο σαφές τι ακριβώς εννοεί η αντικρουόμενη γνώμη, όταν υποστηρίζει ότι ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να αποδίδεται στο πρόσωπο του ενόρκως βεβαιούντος. Από μία ένορκη βεβαίωση θα προκύπτει συνήθως μόνο το φύλο, η ηλικία και το επάγγελμα του ενόρκως βεβαιούντος, ευτυχώς όμως σήμερα δεν γίνεται δεκτός κάποιος αποδεικτικός κανόνας, ο οποίος να υπαγορεύει ότι λ.χ. οι καταθέσεις των γυναικών, των νεότερων προσώπων ή αυτών που ασκούν μισθωτή εργασία είναι λιγότερο αξιόπιστες από τις καταθέσεις των ανδρών, των γηραιότερων ή αυτών που ασκούν ελεύθερο επάγγελμα. Αλλά και το επιχείρημα ότι ο μέσος δικαστής δεν έχει την ειδίκευση και άρα την ικανότητα να «ψυχογραφήσει» το μάρτυρα παραβλέπει ότι το στοιχείο, που οδηγεί κατά κανόνα στη θεώρηση μιας κατάθεσης ως αναξιόπιστης, είναι η ύπαρξη αντιφάσεων¹⁴⁸. Και ενώ σε μία ένορκη βεβαίωση σπανίως θα μπορεί κανείς να εντοπίσει αντιφάσεις, δεν είναι καθόλου ασυνήθιστο ένας μάρτυρας να αναιρεί τα λεγόμενά του, όταν καλείται να απαντήσει σε στοχευμένες ερωτήσεις. Αλλά και πέραν τούτου, μετά την εγκατάλειψη του συστήματος των νομικών αποδείξεων, το οποίο επιχειρούσε να ποσοτικοποιήσει την αξία κάθε αποδεικτικού μέσου με κανόνες της μορφής «εις μάρτυς, ουδείς μάρτυς» (*unus testis, nulus*

¹⁴⁴ Πισίνα, *«Εμμάρτυρη απόδειξη»*, ό.π., 283.

¹⁴⁵ Ibid., σ. 282.

¹⁴⁶ Ibid., σ 283 επ. (υπογράμμιση στο πρωτότυπο).

¹⁴⁷ Ibid., σ 284.

¹⁴⁸ Ahrens, ό.π., vor § 373 ZPO αρ. 97.

testis)¹⁴⁹, η εκτίμηση της αξιοπιστίας των μαρτύρων κατέστη η «πλέον εγγενής λειτουργία του δικαστή της ουσίας»¹⁵⁰. Ασφαλώς το ενδεχόμενο σφάλματος δεν μπορεί να αποκλεισθεί, ενόσω όμως το δικονομικό δίκαιο εξακολουθεί να επιτρέπει τη χρήση προσωπικών αποδεικτικών μέσων, η υποκειμενική αμεσότητα θα αποτελεί το δικονομικό σύστημα που θα υπηρετεί με τον βέλτιστο δυνατό τρόπο την ελεύθερη εκτίμηση των αποδείξεων από το δικαστή. Αντί, λοιπόν, κανείς να απαξιώνει την αρχή της υποκειμενικής αμεσότητας, θα ήταν ίσως περισσότερο σκόπιμο να εξετάσει εάν το μάθημα της δικαστικής ψυχολογίας, το οποίο πάντως αποτελεί ήδη μέρος της εκπαίδευσης των δικαστών, θα έπρεπε να αποκτήσει στο μέλλον μεγαλύτερη βαρύτητα.

Το κυριότερο είναι, ωστόσο, ότι η νομοθετική υποβάθμιση της υποκειμενικής αμεσότητας βρίσκεται σε σχέση έντασης με το θεμελιώδες δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση, όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από το ΕΔΔΑ. Όπως κατέδειξε η ανάλυση της απόφασης *Pönkä*, το Δικαστήριο υιοθετεί μια ευρεία έννοια της προφορικής συζήτησης, η οποία περιλαμβάνει και την διεξαγωγή των αποδείξεων – πρωτίστως την εξέταση των μαρτύρων και των διαδίκων. Η θεώρηση αυτή δεν είναι ασφαλώς συμπτωματική, αλλά εναρμονίζεται με την πάγια θέση του Δικαστηρίου ότι – με την επιφύλαξη τυχόν παραίτησης των διαδίκων – η διεξαγωγή δημόσιας και προφορικής συζήτησης σε ένα τουλάχιστον δικαιοδοτικό βαθμό είναι υποχρεωτική, όταν ο δικαστής βρίσκεται αντιμέτωπος με αμφισβητούμενα πραγματικά περιστατικά ή ζητήματα αξιοπιστίας¹⁵¹. Φαίνεται λοιπόν βάσιμη η υπόθεση ότι το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι η υποκειμενική αμεσότητα των αποδείξεων – τουλάχιστον στον πυρήνα της – αποτελεί συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης¹⁵². Και τούτη η υπόθεση επιβεβαιώνεται, αν κανείς εξετάσει εγγύτερα τις περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες το Δικαστήριο έκρινε ότι, καίτοι η πρωτοβάθμια δίκη είχε διεξαχθεί προφορικά, οι διάδικοι είχαν δικαίωμα σε νέα προφορική συζήτηση ενώπιον του εφετείου. Πράγματι, σε όλες τις σχετικές αποφάσεις το Δικαστήριο απέβλεψε αφενός μεν στην ιδιαίτερη σημασία που είχε η δίκη για τον διάδικο που αιτήθηκε τη διεξαγωγή προφορικής συζήτησης στο δεύτερο βαθμό (*what was at stake*

¹⁴⁹ Διεξοδικώς Καργάδος Π., Ακόμη επί της ελευθέρως εκτιμήσεως των αποδείξεων, στο Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλτσή Π, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 398 επ.

¹⁵⁰ OLG Bamberg Beschl. v. 15.10.2010 – 1 U 89/10, BeckRS 2010, 28935 υπό 2d· Röß S., στο Musielak H.-J./Voit W., Zivilprozessordnung mit Gerichtsverfassungsgesetz: Kommentar, 22^η έκδ., Franz Vahlen, Μόναχο 2025, § 403 ZPO αρ. 4.

¹⁵¹ Ανωτέρω υπό II 3.

¹⁵² Στην ίδια κατεύθυνση Καρακίτσος Θ., Η αμεσότητα στην αποδεικτική διαδικασία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2016, σ. 62 επ· Μανιώτης Δ., Αρχές του δικαίου αποδείξεως στην πολιτική δίκη, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2013, σ. 106· Νίκας Ν., Πολιτική δικονομία II, 2η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2021, § 76 αρ. 3· Ορφανίδης, «Η τακτική διαδικασία στην πρωτοβάθμια δίκη», ό.π., σ. 32· Bruns A., «Maximendenken im Zivilprozessrecht – Irrweg oder Zukunftschance?», στο Bruns A./Münch J./Stadler A. (επιμ.), Die Zukunft des Zivilprozesses, Freiburger Symposium am 27. April 2013 anlässlich des 70. Geburtstages von Rolf Stürner, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2014, σ. 64· βλ. ωστόσο και BVerfGE 1, 418 (429)· BVerfG NJW 2008, 2243 (2244)· Heinrich C., στο Münchener Kommentar zur ZPO III, 6^η έκδ., C. H. Beck, Μόναχο 2020, § 355 αρ. 1· Rosenberg L./Schwab K.-H./Gottwald P., Zivilprozessrecht, 18^η έκδ., C.H. Beck, Μόναχο 2019, § 81 αρ. 4· Saenger I., «Grundfragen und aktuelle Probleme des Beweisrechts aus deutscher Sicht», ZJP 2/2008, σ. 153· Völzmann-Stickelbrock B., «Unmittelbarkeit der Beweisaufnahme und Parteipflicht – Nicht mehr zeitgemäße oder unverzichtbare Elemente des Zivilprozesses?», ZJP 3/2005, σ. 368· Wallimann M., Der Unmittelbarkeitsgrundsatz im Zivilprozess, Mohr Siebeck, Τύμπινγκεν 2016, σ. 257 επ.

for the applicant), αφετέρου δε – και τούτο είναι που ενδιαφέρει εδώ – στο περιεχόμενο της έφεσης. Η διεξαγωγή νέας συζήτησης κρίθηκε αναγκαία, όταν ο εκκαλών αμφισβητούσε την ορθότητα των πραγματικών παραδοχών της εκκαλουμένης, γεγονός που κατά το ΕΔΔΑ επέβαλλε την άμεση επανεκτίμηση των προσωπικών αποδεικτικών μέσων, στα οποία είχε στηριχθεί η πρωτόδικη κρίση (*direct assessment of the evidence given by the applicant in person and by certain witnesses*)¹⁵³. Καθίσταται έτσι σαφές ότι το δικαίωμα απόδειξης και το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση, αν και αποτελούν διακριτές διαδικαστικές εγγυήσεις, εν τέλει συνεργούν για τη διασφάλιση του δίκαιου χαρακτήρα της δίκης.

5. Περιορισμός θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων στο όνομα της αποτελεσματικότητας;

Η σημαντικότερη ίσως αντίρρηση που έχει διατυπωθεί κατά της εδώ υποστηριζόμενης ερμηνευτικής πρότασης, στηρίζεται στη σκέψη ότι το δικαίωμα αποδείξεως δεν είναι απεριορίστο, αλλά μπορεί να υποχωρεί, όταν συγκρούεται με αντίρροπα συνταγματικά δικαιώματα, αρκεί η νομοθετική άρση της σύγκρουσης να ανταποκρίνεται στην αρχή της αναλογικότητας. Πράγματι, τούτη η αντίρρηση – σε αντίθεση προς τις αντιρρήσεις, που εξετάσθηκαν παραπάνω – φαίνεται να μην εκλαμβάνει ως δεδομένη τη συμβατότητα της τακτικής διαδικασίας με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ, αλλά επιχειρεί να την αποδείξει στη βάση των ακόλουθων σκέψεων: «Ο τιθέμενος με τον ν. 4335/2015 περιορισμός της εμμέτρησης αποδείξεως στην τακτική διαδικασία εξυπηρετεί πράγματι – τουλάχιστον σε σύγκριση με το προϊσχύσαν νομοθετικό καθεστώς – [την] επιτάχυνση της πολιτικής δίκης. Αποσκοπεί, επομένως, στην ενίσχυση της δραστηριότητας («Effektivität») του παρεχομένου δικαιώματος δικαστικής προστασίας κατ' άρθρο 20 § 1 Σ/τος, ώστε να μην καταστεί αυτό αλυσιτελές. Κατά τούτο, η δικαιοπολιτική αφετηρία του ν. 4335/2015 εδράζεται επί συνταγματικού θεμελίου. Όσον, εξ άλλου, αφορά τη δυνατότητα εμμέτρησης αποδείξεως στο ακροατήριο για οιαδήποτε υπόθεση, (...) τούτη συνιστούσε, ιδίως στα μεγάλα Πρωτοδικεία της χώρας, τη βασικότερη αιτία καθυστέρησης προς έκδοση αποφάσεως. Τούτο δε λόγω της καθυστέρησης εκδικάσεως των υποθέσεων, οφειλόμενης σε δύο κυρίως λόγους. Πρώτον μεν επειδή η μακρόσυρτη εξέταση μαρτύρων οδηγούσε σε αναγκαστική αναβολή πολλών υποθέσεων του εκάστοτε πινακίου, συνεπεία παρελεύσεως ωραρίου. Δεύτερον δε διότι η σε κάθε υπόθεση εξέταση μαρτύρων προϋποθέτει αναγκαίως και διεξαγωγή ουσιαστικής συζήτησεως. Ο προφορικός δε χαρακτήρας της τελευταίας καθιστά επιβεβλημένη την αναγνώριση δυνατότητας υποβολής – εκουσίως πλέον– αιτήματος αναβολής της συζήτησεως ένεκα συνδρομής «σπουδαίου λόγου» (βλ. άρθρο 241 § 1 ΚΠολΔ). Η καταχρηστική επίκληση του ως άνω λόγου αναβολής, όσο και η ελαστική του εφαρμογή, είχε οδηγήσει στην πράξη να αναβάλλονται οι περισσότερες από τις πρωτοείσακτες υποθέσεις. Την οδό πάντως για τούτες τις καταχρήσεις είχε διανοίξει η ανεξέλεγκτη παροχή δυνατότητας στους διαδίκους προς εξέταση μαρτύρων. Τούτων δοθέντων, ο περιορισμός της

¹⁵³ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 42628/04, 06.12.2007, *Súsanna Rós Westlund κατά Ισλανδίας*, παρ. 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 11826/85, 29.10.1991, *Helmerts κατά Σουηδίας*, παρ. 37 επ· βλ. επίσης ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 44671/98, 15.07.2003, *Sigurþór Arnarsson κατά Ισλανδίας*, παρ. 36 (αφορούσε ποινική υπόθεση).

εμμέρτυρης αποδείξεως συνιστά έναν επιτρεπτό περιορισμό του δικαιώματος αποδείξεως, ενόψει της συνταγματικής επιταγής προς ταχεία απονομή της δικαιοσύνης»¹⁵⁴.

Σε αντίκρουση της άποψης αυτής θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι ο έλεγχος αναλογικότητας, τον οποίο η ίδια επαγγέλλεται, δεν εξαντλείται στην εξέταση της προσφορότητας, αλλά περιλαμβάνει, ως γνωστόν, την εξέταση της αναγκαιότητας, καθώς και της *stricto sensu* αναλογικότητας των περιορισμών που θεσπίζει ο νομοθέτης στην άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων¹⁵⁵. Συνεπώς, η παραδοχή ότι η κατάργηση της εμμέρτυρης εξέτασης του ν. 4335/2015 «εξυπηρετεί πράγματι... την επιτάχυνση της δίκης», είναι δηλαδή *πρόσφορη* να συμβάλει στην επίτευξη του νομοθετικού σκοπού, δεν αρκεί, για να δικαιολογήσει τον περιορισμό του δικαιώματος απόδειξης. Αν μάλιστα στηριχθεί κανείς απροκατάληπτα στις λοιπές παραδοχές της αντικρουόμενης γνώμης, θα πρέπει μάλλον να οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι ο συζητούμενος νομοθετικός περιορισμός δεν ήταν καν *αναγκαίος*. Και τούτο, διότι κατά τη γνώμη αυτή η βραδύτητα της πολιτικής δίκης, την οποία θέλησε να θεραπεύσει ο ν. 4335/2015, δεν οφειλόταν στην ίδια την προφορικότητα της συζήτησης και τη διεξαγωγή εμμέρτυρης απόδειξης, αλλά σε συγκεκριμένες παθογένειες του προϋφιστάμενου διαδικαστικού προτύπου. Με βάση λοιπόν τις παραδοχές της αντικρουόμενης γνώμης, ο νομοθέτης θα έπρεπε, αντί να περιορίσει θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα, να μεριμνήσει για την άρση των υφιστάμενων παθογενειών. Για παράδειγμα, οι αναβολές λόγω παρέλευσης του ωραρίου του γραμματέα της έδρας αποτελούσαν (και αποτελούν) αιτία αδικαιολόγητων καθυστερήσεων, για την αποτροπή των οποίων θα αρκούσαν αναίμακτες λύσεις, όπως η ελαστικοποίηση του ωραρίου και η ύπαρξη πρόβλεψης για αντικατάσταση του γραμματέα της έδρας ή η ανάθεση της τήρησης πρακτικών με φωνοληψία στον ίδιο το δικαστή – μία λύση, η οποία υιοθετείται εδώ και δεκαπέντε τουλάχιστον έτη στη Γερμανία. Αλλά και το πρόβλημα των καταχρηστικών αιτημάτων αναβολής θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με ηπιότερα μέσα, εάν λ.χ. ο νόμος όριζε ότι ο λόγος, για τον οποίο ζητείται η αναβολή, πρέπει να αποδεικνύεται παραχρήμα. Όπως άλλωστε έχει προσφυσώς παρατηρηθεί, ο νομοθέτης που επιλέγει να καταπολεμήσει το ενδεχόμενο της κατάχρησης, καταργώντας την ίδια την ελευθερία, κινδυνεύει να κατηγορηθεί είτε για αυταρχισμό είτε για έλλειψη καλύτερων ιδεών¹⁵⁶. Παρόλα αυτά, η αντικρουόμενη γνώμη υπερασπίζεται τις επιλογές του νομοθέτη του ν. 4335/2015, προφανώς επειδή θεωρεί ότι οι παθογένειες του προϋφιστάμενου διαδικαστικού προτύπου ήταν σύμφυτες προς την προφορικότητα της συζήτησης και τη διεξαγωγή εμμέρτυρης απόδειξης στο ακροατήριο. Παραβλέπεται, έτσι, για μία ακόμη φορά, ότι αυτό, το οποίο συμβαίνει στην πράξη, δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με αυτό, το οποίο θα έπρεπε να συμβαίνει.

¹⁵⁴ Πισίνα, «Εμμέρτυρη απόδειξη», ό.π., σ. 288.

¹⁵⁵ Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα, 4^η έκδ., Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2012, αρ. 308 επ.· Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ., Γενική θεωρία θεμελιωδών δικαιωμάτων, Σάκκουλας, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2018, σ. 70 επ.· επιφυλακτική η Ποδημάτα Ε, «Η αρχή της αναλογικότητας (25 παρ. 1 εδ. δ Συντ.) στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου», ΕλλΔνη 4/2017, σ. 989 επ.

¹⁵⁶ Jauernig O./Hess B, Zivilprozessrecht, 30^η έκδ., C. H. Beck, Μόναχο 2011, § 11 αρ. 2.

Γεγονός είναι πάντως ότι ο περιορισμός του δικαιώματος απόδειξης, στον οποίο προχώρησε ο νομοθέτης του ν. 4335/2015, θα μπορούσε να θεωρηθεί αναγκαίος, εάν γινόταν δεκτό ότι η επιτάχυνση της πολιτικής δίκης με παράλληλη διατήρηση της προφορικότητας θα απαιτούσε λ.χ. αυξημένες δημοσιονομικές δαπάνες. Για αυτό και η προαναφερθείσα εισήγηση του γράφοντος δεν αμφισβητούσε την αναγκαιότητα του συζητούμενου περιορισμού¹⁵⁷, αλλά εκτιμούσε ότι «η ρύθμιση του άρθρου 237 ΚΠολΔ είναι δυνατόν να οδηγήσει σε αποτελέσματα ασυμβίβαστα με το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα απόδειξης» επιχειρηματολογώντας με την αρχή της *stricto sensu* αναλογικότητας¹⁵⁸. Και τούτη η εκτίμηση δεν εκφράζει απλώς μια αποκλίνουσα προσωπική άποψη του γράφοντος, αλλά συμβαίνει να συμπίπτει με τη στάθμιση του ΕΔΔΑ, το οποίο έχει κρίνει επανειλημμένα ότι το δικαίωμα σε δημόσια και προφορική συζήτηση – ένα δικαίωμα που αλληλεπιδρά, όπως προελέχθη, με το δικαίωμα απόδειξης – υπερτερεί σε σχέση με εκτιμήσεις ταχύτητας και αποτελεσματικότητας (*outweighs the considerations of speed and efficiency*), εκτός αν συντρέχουν «εξαιρετικές περιστάσεις»¹⁵⁹. Έτσι, στην προαναφερθείσα υπόθεση *Pönkä* το ΕΔΔΑ δεν εκάμφθη από το επιχείρημα της εσθονικής κυβέρνησης ότι οι διατάξεις άρθρων 404 επ. εσθΚΠολΔ, όπως και η συγγενής ρύθμιση του Καν. 861/2007, αποσκοπεί στην επιτάχυνση και απλούστευση της διαδικασίας¹⁶⁰. Είναι δε ευνόητο ότι οι λύσεις που υιοθέτησε στην υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ ισχύουν και – και μάλιστα *a fortiori* – για το διαδικαστικό πρότυπο της τακτικής διαδικασίας. Διότι, ενώ η επιλογή του ευρωπαϊού νομοθέτη να καθιερώσει μία κατά βάση έγγραφη διαδικασία θα μπορούσε να δικαιολογηθεί από το δυσανάλογα υψηλό κόστος που συνεπάγεται για τους διαδίκους η διεξαγωγή μίας προφορικής δίκης για «μικροδιαφορές» με διασυνοριακό χαρακτήρα¹⁶¹, η ίδια σκέψη δυσχερώς θα μπορούσε να δικαιολογήσει την απομάκρυνση του ελληνικού δικαίου από τις αρχές της δημοσιότητας και της προφορικότητας για το σύνολο των διαφορών που εκδικάζονται κατά την τακτική διαδικασία.

V. Αντί επιλόγου

Σε σχετικά πρόσφατη μελέτη του για την αρχή της δημοσιότητας ο Ορφανίδης, ένας από τους πλέον έγκριτους σύγχρονους δικονομολόγους, ο οποίος υπήρξε μάλιστα μέλος της Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του ν. 4335/2015, επισημαίνει με παρρησία ότι η ρύθμιση του άρθρου 237 ΚΠολΔ «οριακώς μόνον μπορεί να θεωρηθεί ότι ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις που θέτει το Σύνταγμα»¹⁶². Η άποψη αυτή συμπλέει με την εδώ υποστηριζόμενη ερμηνευτική θέση. Η συμβατότητα του ισχύοντος διαδικαστικού προτύπου με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ μπορεί να διασφαλισθεί, εάν το άρθρο 237 ΚΠολΔ ερμηνευθεί υπό το φως του θεμελιώδους δικαιώματος σε

¹⁵⁷ Μαντζουράνης, «Η νέα τακτική διαδικασία», ό.π., σ. 289.

¹⁵⁸ Ibid., σ. 291 επ.

¹⁵⁹ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 67259/14, 09.02.2017, *Selmani και λοιποί κατά ΠΓΔΜ*, παρ. 41· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 19462/04, 29.04.2008, *Şahin Karakoç κατά Τουρκίας*, παρ. 37· ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 36590/97, 11.07.2002, *Göç κατά Τουρκίας*, παρ. 51.

¹⁶⁰ ΕΔΔΑ, αρ. προσφ. 64160/11, 08.11.2016, *Pönkä κατά Εσθονίας*, παρ. 27.

¹⁶¹ Πρβλ. Trenker M., «§ 273 Abs. 2 Fall 2 ZPO – Ansätze eines Bagatelverfahrens», RZ 4/2015, σ. 78.

¹⁶² Ορφανίδης, «Σκέψεις για την αρχή της δημοσιότητας», ό.π., σ. 938.

δημόσια δίκη. Το βάρος πέφτει έτσι στους ώμους του δικαστή, προπάντων δε του ανώτατου δικαστή, ο οποίος είναι άλλωστε πάντοτε και ο τελικός παραβάτης της ΕΣΔΑ¹⁶³. Είναι, βέβαια, κατανοητό ότι ένας δικαστής, ο οποίος είναι συνηθισμένος να λειτουργεί μέσα στο μικρόκοσμο της ελληνικής πολιτικής δίκης, ενδέχεται να διστάζει να εγκαταλείψει την ασφάλεια, που του παρέχει το γράμμα του ΚΠολΔ, ή ακόμη και να εκλαμβάνει τις λύσεις του ΕΔΔΑ ως πολυτελείς και εξωπραγματικές¹⁶⁴. Εάν ωστόσο αναλογισθεί κανείς ότι το ΕΔΔΑ χαράσσει τη νομολογία του αποβλέποντας στα *minimum standards* που ισχύουν στα κράτη-μέρη της ΕΣΔΑ και ότι η νομολογία του Δικαστηρίου για το δικαίωμα σε δημόσια δίκη αξιολογείται από εκπροσώπους της αλλοδαπής θεωρίας ως ευέλικτη και προσεκτικά σταθμισμένη¹⁶⁵, τότε θα οδηγηθεί σε ένα ανησυχητικό συμπέρασμα: Αυτό που για έναν Έλληνα νομικό φαντάζει ως εξωπραγματική σχεδόν πολυτέλεια, αποτελεί για τους νομικούς άλλων ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων συστατικό στοιχείο της δίκαιης δίκης και βιώνεται ως κανονικότητα. Και αντιστρόφως, αυτό που οι Έλληνες νομικοί βιώνουν ως καθημερινή νομική πραγματικότητα, εμφανίζει κατά την εκτίμηση των περισσότερων ευρωπαίων νομικών σοβαρά δικαιιοκρατικά ελλείμματα. Το πρώτο και – ίσως καθοριστικότερο – βήμα για την άρση των ελλειμμάτων αυτών είναι η εγκατάλειψη της εσωστρεφούς, αν όχι αυτάρεσκης, πεποίθησης ότι αυτό, το οποίο συμβαίνει στην ελληνική νομική πραγματικότητα, είναι άνευ ετέρου και το ορθό. Για αυτό και αντί επιλόγου είναι ίσως σκόπιμο στο σημείο αυτό να θυμηθούμε τις μνημειώδεις εκείνες φράσεις, που έμειναν γνωστές ως νόμος *Hume*:

*«In every system of morality, which I have hitherto met with, I have always remarked, that the author proceeds for some time in the ordinary way of reasoning, and... makes observations concerning human affairs; when of a sudden I am surprised to find, that instead of the usual copulations of propositions, is, and is not, I meet with no proposition that is not connected with an ought, or an ought not. This change is imperceptible; but is, however, of the last consequence. For as this ought, or ought not, expresses some new relation or affirmation, it's necessary that it should be observed and explained; and at the same time that a reason should be given, for what seems altogether inconceivable, how this new relation can be a deduction from others, which are entirely different from it. But as authors do not commonly use this precaution, I shall presume to recommend it to the readers; and am persuaded, that this small attention would subvert all the vulgar systems of morality...»*¹⁶⁶.

¹⁶³ Επ' αυτού Βενιζέλος Ε., «Σχέσεις εθνικού Συντάγματος, ΕΣΔΑ και ενωσιακού δικαίου ως προς την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης», ΤοΣ 3/2019, σ. 839.

¹⁶⁴ Πρβλ. Μαργαρίτη Μ., «Αποτίμηση της επίδρασης του δικαίου της ΕΣΔΑ στο ελληνικό ποινικό δικονομικό και ουσιαστικό δίκαιο», στο Κοτσαλής Λ. (επιμ.), Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014, σ. 845.

¹⁶⁵ Eichel, «*Gerichtsöffentlichkeit heute*», ό.π., σ. 119· Stürner R., «*Europäisches US-amerikanisches Verständnis der Verfahrensöffentlichkeit*» στο Heckmann D./Schenke R./Sydow G. (επιμ.), *Verfassungsstaatlichkeit im Wandel* (Festschrift für Thomas Würtenberger zum 70. Geburtstag), Duncker & Humblot, Βερολίνο 2013, σ. 921.

¹⁶⁶ Hume D., *Treatise of Human Nature III: On Morals* [1740], στο Norton D.F./Norton M. (επιμ.), *David Hume – A Treatise of Human Nature I: Texts*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2007, σ. 302 [469 επ.], αρ. 3.1.2.27.

[Προδημοσίευση από τον τιμητικό τόμο για την ομότιμη καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ Ε. Σαχπεκίδου. Νομοθετικά, νομολογιακά και βιβλιογραφικά δεδομένα έχουν ληφθεί υπόψη μέχρι τις αρχές Αυγούστου 2025.]